Dr. Stjepan Bosanac

i

Dr. Sreten Živković

Staroslovjenski jezik

s hrvatskosrpskom redakcijom

za

V razred srednjih škola

Ovaj udžbenik, po saslušanju Glavnog prosvjetnog savjeta (S. br. 1744/38 od 28 travnja 1939), odobren je odlukom g. Ministra prosvjete (IV br. 5571 od 30 svibnja 1939) kao udžbenik privatnog izdanja u srednjim školama. Ovo odobrenje važi do kraja škol. god 1942/43

1939

Tisak i naklada knjižare St. Kugli, Zagreb

Ilica 30

Br. 2722

Dr. Stjepan Bosanac
i
Dr. Sreten Živković

Staroslovjenski jezik

s hrvatskosrpskom redakcijom

za

V razred srednjih škola

Ovaj udžbenik, po saslušanju Glavnog prosvjetnog savjeta (S. br 1744/38 od 28 travnja 1939), odobren je odlukom g. Ministra prosvjete (IV br 5571 od 30 svibnja 1939) kao udžbenik privatnog izdanja u srednjim školama Ovo odobrenje važi do kraja škol. god 1942/43

1939

Tisak i naklada knjižare St. Kugli, Zagreb
Ilica 30

Sadržaj

Uvod

1. Indoevropska jezička porodica

Naš je jezik srodan ostalim slovjenskim jezicima, a svi su oni članovi *indoevropske* jezičke porodice. Tu porodicu zajedničkoga indoevr. prajezika čine ovi jezici:

A) u Aziji: indijski;
iranski (danas persijski);
armenski;

B) u Evropi: grčki;
albanski;
latinski s romanskim jezicima (portugalski, španjolski, francuski, talijanski i rumunski);
keltski;
germanski (skandinavski, engleski, njemački, holandski);
baltički (litavski, letski i pruski) i
slovjenski jezici.

Što se ide dublje u prošlost tih jezika, sve je veća sličnost među njima. Onda s pravom zaključujemo da su oni, još u daljoj prošlosti, u starini većoj od najstarijih pisanih spomenika njihovih, imali zajednički jezik. To je taj zamišljeni *prajezik* indoevropski (skraćeno i.-e.). Kako za nj nema potvrde, nego se samo zamišlja, stavlja se pred njegove oblike zvjezdica *. Koliko se god ti jezici jedan od drugog razlikuju, jer svaki je na svoj način mijenjao glasove i oblike, ipak oni imaju zajedničkih crta. Oni stvaraju padeže i vremena nastavcima (sufiksima), mijenjanjem (prijevojem) osnovnoga samoglasnika, ili jednim i drugim načinom. Isporedite za to latinski, francuski i njemački jezik s našim. Osim toga nalazimo i zajedničkih riječi; na pr.

i.-e.	staroind.	grčki	latinski	germanski	slovj. (stslovj.)
*mātēr	mātá	mā́tēr (mḗtēr)	māter	Mutter	mati
*mūs	mūš	mys	mūs	mūs-Maus	myšь (miš)
*vl̥qos	vŕ̥ka	lýkos	lupus	vulfs-Wolf	vlьkъ (vuk)
*jugóm	yugám	zygón	jugum	juk-Joch	igo (od *jugo)
*áǩsos	ákšas	áxōn	axis	ahsa-Achse	osь (os-ovina)
*médhjos	mádhyas	mésos (*medhyos)	medius	midjis-Mitte	mežda (međa)

i dr.

2. Slovjenski jezici

Još je uža srodnost između slovjenskih jezika, jer su potekli od zajedničkoga *praslovjenskoga* jezika. I praslovjenski nam jezik nije potvrđen

iz književnih spomenika, nego ga izvodimo iz sličnosti slovjenskih jezika, i zato mu oblike također označujemo sa *. Domovina praslovj. bila je negdje između istočne Poljske, južne Bijele Rusije i sjeverne Ukrajine. Odatle su se Slovjeni od III v. dalje selili na zapad, istok i jug. Razlikujemo tri grupe slovjenskih jezika:

I. *zapadno*slovjenska grupa: lužičkosrpski, poljski, češki i slovački;
II. *istočno*slovjenska „ : ruski (velikoruski), ukrajinski (maloruski) i bjeloruski;
III. *južno*slovjenska „ : staroslovjenski (južnomakedonski) i bugarski, hrvatskosrpski i slovenski.

Ta je podjela izvršena prema glasovima koji su u njima nastali od nekih praslovj. glasova:

praslovj.	češki i polj.	ruski	stslovj.	hrvsrp.
1. *tj–dj*	c–z, dz	č–ž (žd)	št–žd	ć–đ
*světja	svíce, swieca	svěča	свѣшта	svijeća (sveća)
*medja	meze, miedza	meža	межда	međa (meja)
2. *tl–dl*	tl–dl	t, d ispadaju		
*pletlъ, padlъ	pletl, padl	plel, pal	плелъ, палъ	pleo, pao (plela, pala)
3. *ol-*, *or-*	lo-, ro (ró)	lo-, ro-	la-, ra-	
*olkъtь	loket, łokieć[1]	lokot	лакъть	lakat
*orsti	růsti (rosti), róść[2]	rosti	расти	rasti
4. *-el-*, *-er–ol-*, *-or-*	le, re–la, ra (lo, ro)	ele, ere– lo, ro	lě, rě–la, ra	
*melti	mlíti	meletь	млѣти	mljeti (mleti)
*beregъ	břeh, brzeg	bereg	брѣгъ	brijeg (breg)
*golva	hlava, głowa	golová	глава	glava
*gordъ	hrad, gród	gorod	градъ	grad
5. *gv*, *kv* + e	hv–gv, kv	zv, cv		
*gvězda	hvězda, gwiazda	zvězda	звѣзда	zvijezda (zvezda)
*květъ	květ, kwiat	cvět	цвѣтъ	cvijet (cvet)
6. epentetsko *l*[3]	nema	ima		
*zem'a (zem + ja)	země, ziemia	zemlja	землꙗ	zemlja.

[1] ł je grleno *l* (stražnji dio jezika podiže se prema mekom nepcu).
[2] ó se izgovara kao *u*.
[3] Umetnuto *l* između labijala (p, b, v, m) i *j* zove se epentetsko; ispor. grub — grub + ji = grublji, snop — snop + je = snoplje; zdrav — zdrav-je = zdravlje, grm — grm + je = grmlje itd.

3. Južnoslovjenska grupa

Kad su se Južni Slovjeni spuštali, od III v. dalje, u nizine Ugarske, imali su po svoj prilici još zajednički jedinstven jezik, prajužnoslovjenski. Dokazuju to ove glasovne osobine koje su zajedničke svim jezicima južnoslovjenskim:

1. praslovj. *el*, *er–ol*, *or* između suglasnika u južnoslovj. se produljuju i premještaju; to je *premještanje* suglasnika (metateza); na pr. *korva = krava, *merti = mrěti, *melsti = mlěsti;

2. praslovj. *ъl*, *ъr* ili *ьl*, *ьr* je južnoslovj. slogotvorno l̥ i r̥[1] (pisani su samo pъ, лъ); na pr. *pьlnъ, *pъrstъ — *kъrmiti, *hъlm u južnoslovj. = pl̥n (plъnъ), pr̥st (prъstъ), kr̥miti (krъmiti), hl̥m (hlъmъ) i dr.

S vremenom su se stvorile dvije grupe južnoslovjenske:

I. *zapadna* južnoslovj. grupa, kojoj pripadaju hrvatskosrpski i slovenski, i

II. *istočna* južnoslovj. grupa, kojoj pripadaju staroslovjenski i bugarski.

Vidimo to iz glasova i oblika koji su zajednički hrvatskosrpskom i slovenskom jeziku, a kojima se oni razlikuju od glasova i oblika koji su zajednički staroslovjenskom i bugarskom. Evo tih glasova i oblika:

1. *tj–dj* daje u zapadnoj južnoslovj. grupi jedan glas *ć* (č), *-đ* (j), u istočnoj južnoslovj. *št–žd*; ispoređi navedene primjere: svijeća — međa sa **свѣшта — межда**;

2. gen. jd. zamjenične promjene ondje je *-ga* (toga, našega), u istočnoj južnoslovj. grupi *-go* (**того, нашего**).

Dokazuju to i druge neke osobine (na pr. akcenat) i stvaranje dijalekata. Dijalekti štokavski, čakavski i kajkavski stvorili su se samo unutar zapadne južnoslovjenske grupe.

Srodnost je uža među jezicima iste grupe, nego što je među jezicima različitih grupa. Prema tome je i naš jezik vrlo srodan staroslovjenskom. Kako su staroslovjenski književni spomenici pisani prije naših (najranije od svih slovjenskih), to ćemo upoznati najprije staroslovjenski jezik.

[1] l̥ je sonant, tj. čini između suglasnika slog (na pr. u riječi *Vltava*); tako i r̥ u *pr̥st*, *kr̥st* i dr.

Prvi dio: Staroslovjenski jezik

I. JEZIK

1. Staroslovjenski jezik

Staroslovjenskim nazivamo jezik kojim su govorili Slovjeni u Južnoj Makedoniji oko Soluna od 9 do 11 vijeka. Ćiril i Metodije preveli su na nj dijelove Sv. pisma i druge liturgijske knjige — a Ćiril je složio u tu svrhu i novo pismo — prije nego što su pošli u Moravsku i Panoniju da propovijedaju kršćanstvo slovjenskim jezikom. On u to toba nije bio nerazumljiv ni zapadnim Slovjenima. Kao grana južnoslovjenske grupe, on je naročito srodan bugarskom i našem jeziku; razlika je između njih u ono doba bila mala.

Zašto ga učimo? — Staroslovjenski je jezik, miješan s narodnim slovjenskim jezicima, postao crkveni jezik većine Slovjena. Iz crkve je prešao u književnost, jer je crkva u to doba imala jak utjecaj na čitav život, dakle i na književnost. Tako je on utjecao i na naš jezik u srednjem vijeku, pa i dalje.

Staroslovjenski je najstariji poznat nam slovjenski jezik, pa je stoga u njemu i najviše starih jezičkih osobina slovjenskih. Zbog toga se nauka o slovjenskim jezicima (slovjenska filologija) njime služi da objasni jezičke osobine u pojedinim slovjenskim jezicima, kao i da sastavi još stariji slovjenski jezik — *pra*slovjenski, iz kojega su se razvili svi slovjenski jezici.[1]

Bez poznavanja staroslovjenskoga jezika teže bismo razumjeli, na pr., kako to da neke riječi u sva tri naša govora imaju *e*, a druge riječi imaju u jednome govoru *e*, u drugom *i*, u trećem *je-*, *ije* (*večera* u sva tri govora, ali: *vera, vira, vjera*; *mleko, mliko* i *mlijeko*); otkud *a* u nekim riječima ispada, u drugima ne (*pas–psa*, ali *mak–maka*); otkud je *bježati* (prema *bijeg*), *klečati* (prema *klek*-nu-ti), kad *k, g* ispred *a* ne prelaze u *č, ž*; itd. Staroslovjenski će nas jezik o tome poučiti: prema stsl. **ѣ** imamo tri govora (stsl. **вѣра** = vjera, vera, vira); prema stsl. poluglasu (**ъ**, **ь**) je pomično *a* (stsl. **пьсъ** = pas, psa); pred **ѣ** su *k, g* postali *č, ž* (stsl. *běgě-ti = běžě-ti = běža-ti) itd. Zato je potrebno da naučimo bar najvažnije osobine staroslovjenskoga jezika.

[1] Prema tome, *staro*slovjenski jezik nije otac ostalih slovjenskih jezika, nego njihov najstariji brat.

2. Staroslovjenski književni spomenici

Izvori iz kojih upoznajemo staroslovjenski jezik jesu stslovj. prijevodi s grčkoga: Sv. pisma (evanđelja) i drugih liturgičkih knjiga, potrebnih za bogoslužje i uređenje kršćanske crkve. Te su prijevode učinili Ćiril i Metodije i njihovi učenici u 9 vijeku. Ali ti nam prijevodi nisu sačuvani, nego su nam poznati samo prijepisi njihovi iz 10 i 11 vijeka, dakle iz vremena koje je 100 i više godina poslije Ćirila i Metodija. Ipak se iz njih može upoznati jezik kakav je bio za Ćirila i Metodija, jer su prepisivači s tekstom čuvali i jezičku tradiciju u tim liturgičkim djelima. Sadržajem svojim su to samo bogoslužbena djela, a pisana su oblom glagoljicom i starom ćirilicom. Najvažnija su ova djela, i to pisana

A) glagoljicom:

1. *Zografsko četvoroevanđelje*, nađeno u bugarskom manastiru Zografu[1] u Svetoj Gori. To su evanđelja sve četvorice evanđelista (zato „četvoroevanđelje").
2. *Marijinsko četvoroevanđelje*, nađeno u isposnici Bogorodice Marije na Sv. Gori.
3. *Asemanovo* ili *Vatikansko izborno evanđelje*. Nabavio ga je J. S. Aseman, bibliotekar papin u 18 v., a nalazi se u biblioteci u Vatikanu. To je evanđelje izabrano po nedjeljama, zato se zove izborno ili nedjeljno evanđelje.
4. *Kločev glagoljaš* nađen u biblioteci grofa Kloca (Klotza) u Tridentu. To su 4 crkvene besjede (Ivana Zlatoustog i Epifanija).
5. *Sinajski psaltir*, nađen na brdu Sinaju. To je zbirka psalama.
6. *Sinajski euhologij*, nađen također na Sinaju. To je trebnik, tj. zbornik molitava obrednih (grč. *euhomai* znači *moliti*).

B) ćirilicom:

1. *Savina knjiga*. Pisao ju je neki pop Sava (ne zna se gdje). To je najstarije izborno (nedjeljno) evanđelje ćirilicom.
2. *Suprasaljski zbornik*, nađen u suprasaljskom manastiru u Rusiji. To je zbirka života svetaca i homilija, tj. crkvenih besjeda (20 od Ivana Zlatoustoga i 2 druge).

II. PISMO

1. Staroslovjensko pismo

Prvo staroslovjensko (i uopće prvo slovjensko) pismo je obla (okrugla) *glagoljica*. Misli se da ju je složio Ćiril (Konstantin) prije polaska u Moravsku, dakle oko 860 god. To je preudešeno grčko brzopisno,

[1] Zograf (od grč. zō-grafeō = živopisati) znači živopisac, slikar. I danas se u Južnoj Srbiji zovu slikari i duboresci crkvenih slika *zografi*.

poslovno pismo, grčka minuskula (mala slova) za glagoljicu. Za glasove kojih nema u grčkom jeziku, a u staroslovjenskome se nalaze (na pr. poluglasi, nazalni i palatalni glasovi) — morala su se složiti nova slova; sastavljena su od grčkih (a nešto i od hebrejskih) slova. Samo, dok su u grčkoj minuskuli slova povezana (konjunktna), u glagoljici su nepovezana, odijeljena kao u štampi. Glagoljsko je pismo zbog svojih šara i kolutića u rukopisu teško i zamršeno. Evo primjerak toga pisma (u rukopisima je još mnogo zamršenije):

Iz „Asemanova ili Vatikanskoga evanđelja“:

Ivan IV, 25—35

25. [Glagolitic text] 26. [Glagolitic text] 27. [Glagolitic text] 28. [Glagolitic text] 29. [Glagolitic text] 30. [Glagolitic text] 31. [Glagolitic text] 32. [Glagolitic text] 33. [Glagolitic text] 34. [Glagolitic text] 35. [Glagolitic text]

(Ćirilski prijepis vidi na str. 13.)

Zbog toga se uskoro pojavilo među Slavenima i drugo, jednostavnije i lakše pismo: *ćirilica.* Ćirilica je sastavljena prema grčkome uncijalnom, ustavnom, svečanom pismu, prema grčkoj majuskuli (velikim slovima) 9 vijeka. Za posebne stslovj. glasove sastavljena su posebna slova prema glagoljskima ili kombinacijama ćirilskih slova. Nije poznato ko je sastavio ćirilicu. Najstariji sačuvani napis ćirilski i glagoljski je onaj na kamenu u crkvi u Preslavi, sagrađenoj u doba cara Simeona (892—927).

Oblu glagoljicu upotrebljavali su do 12 v. Bugari, pa se zato zove i bugarskom. Od 12 v. nestaje oble glagoljice, jer se otada Bugari (Srbi i Rusi) služe samo ćirilicom; tom ćirilicom — malo preudešenom — služe se oni i danas. Kako je ona učenicima dovoljno poznata, štampani su ovdje ćirilicom i glagoljski tekstovi. O hrvatskoj (uglastoj) glagoljici učićemo poslije (vidi str. 42).

2. Glagoljska i stara ćirilska azbuka

Bugarska glagoljica	Hrvatska glagoljica	Brojna vrijednost	Stara crkvena ćirilica	Brojna vrijednost	U latinskom pismu	Imena slovâ
Ⰰ	Ⰰ	1	а	1	a	азъ
Ⰱ	Ⰱ	2	б	—	b	боукы
Ⰲ	Ⰲ	3	в	2	v	вѣдѣ
Ⰳ	Ⰳ	4	г	3	g	глаголи
Ⰴ	Ⰴ	5	д	4	d	добро
Ⰵ	Ⰵ	6	є	5	e	єстъ
Ⰶ	Ⰶ	7	ж	—	ž	живѣтє
Ⰷ	Ⰷ	8	ѕ	6	dz (ʒ)	зѣло
Ⰸ	Ⰸ	9	з	7	z	землıа
Ⰹ Ⰺ	Ⰹ Ⰺ	10	и і	8 10	i	иже і
Ⰻ	Ⰻ	20	—	—		
Ⰼ	Ⰼ	30	—	—	u stsl. kao đ; u hrv. j.	ђервь
Ⰽ	Ⰽ	40	к	20	k	како
Ⰾ	Ⰾ	50	л	30	l	людиє
Ⰿ	Ⰿ	60	м	40	m	мыслитє
Ⱀ	Ⱀ	70	н	50	n	нашь
Ⱁ	Ⱁ	80	о	70	o	онъ
Ⱂ	Ⱂ	90	п	80	p	покой
Ⱃ	Ⱃ	100	р	100	r	рьци
Ⱄ	Ⱄ	200	с	200	s	слово

Bugarska glagoljica	Hrvatska glagoljica	Brojna vrijednost	Stara crkvena ćirilica	Brojna vrijednost	U latinskom pismu	Imena slovâ
ⱅ	ⱅ	300	т	300	t	твръдо
ⱆ	ⱆ	400	ѹ	400	u	оукъ
ⱇ	ф	500	ф	500	f	фрътъ
ⱈ	ⱈ	600	х	600	h	хѣръ
ⱉ	ⱉ	700	ѡ	800	o	ѡтъ
ⱋ	ⱋ	800	щ	—	št, hrv. šć, ć	шта
ⱌ	ⱌ	900	ц	900	c	ци
ⱍ	ⱍ	1000	ч	90	č	чрьвь
ⱎ	ⱎ	—	ш	—	š	ша
ⱏ	ⱏ	—	ъ	—	ŭ	ѥръ
ⱏⰺ, ⱏⰹ ⱏⰸ	—	—	ꙑ, ъи	—	y	ѥры
ⱐ	I	—	ь	—	ĭ	ѥрь
ⱑ	ⱑ	—	ѣ	—	ê	ѣть
ⱓ	ⱓ	—	ю	—	ju	ju
—	—	—	ꙗ	—	ja	ja
—	—	—	ѥ, є	—	je	je
ⱔ	—	—	ѧ	—	ę	ęs
ⱘ	—	—	ѫ	—	ą	ąs
ⱗ	—	—	ѩ	—	ję	jęs
ⱙ	—	—	ѭ	—	ją	jąs
—	—	—	ѯ	60	ks,	ksi
—	—	—	ѱ	700	ps,	psi
ⱚ	—	—	ѳ	9	th, f	ѳита
ⱛ	—	—	ѵ	400	y	ѵжица

3. Čitanje ćirilske azbuke

Staroslovjenska i crkvena ćirilica je vrlo slična današnjoj našoj štampanoj ćirilici. Ovdje navodimo samo ona slova koja su se drukčije čitala ili kojih više nema u našoj grafici (pisanju slova):

є se čita kao *e*; ali na početku riječi i na kraju iza samoglasnika čita se *je*: **єстъ** = jest, **ємоѹ** = jemu, **моє** = moje, **дьниє** = dьnije i dr. No ima u stslovj. azbuci i znak **ѥ** = je, pa se u takvim slučajevima i piše **ѥстъ** itd.

ѕ se izgovara *dz*, tj. kao *c* ispred zvučnih suglasnika (na pr. otac ga = otadzga ukori, vranac bi = vranadzbi jeo i sl.), a dolazi i u dubrovačkom govoru: *dzora*. U stslovj. dolazi u riječima gdje je postalo od *g*: **богъ-боѕѣ**, **мъногъ-мъноѕи**, **стьѕа** i dr. U nekim spisima mj. **ѕ** dolazi i u takvim riječima **з**, jer prepisivač nije osjećao razlike ni u izgovoru.

и i **і** se jednako izgovaraju: *i*. Ali kako u stslovj. nema slova *j*, to se oni čitaju i: 1. *j* u akuz. jd. zamjenice **иже** 'on': **и** (**і**) = j 'nj' (na nj), 'ga'; i iza samoglasnika: **мои** = moj, **краи** = kraj (u tom slučaju ga udžbenici pišu **й**); 2. *ji* u oblicima zamjenice **иже**: **ихъ**, **имъ**, **ими** = jih, jim, jimi, i na kraju iza samoglasnika u imenskoj promjeni, na pr. **краи** = kraji (nom. mn.), **стаи** = staji, **тои** = toji, **мънозиі** = mnoziji, i dr.

ѡ i **о** se jednako izgovaraju: *o*; zato ih prepisivači često miješaju.

ъ i **ь** su poluglasi: **ъ** tvrdi, **ь** meki. Oni se razlikuju svojim porijeklom: **ъ** je postao od indoevr. kratkog *ŭ*, **ь** od kratkog *ĭ* (pa se u nauci bilježe *ŭ*, *ĭ*), a razlikovali su se izgovorom. To su reducirani, tj. sasvim kratki i nejasni glasovi (samoglasnici), i zato je teško tačno odrediti njihov izgovor. Reducirani glas nalazimo u Crnoj Gori u riječima *mъgla*, *dъska*, a i slovenski jezik ima poluglasa (koji se samo pišu *e*): *megla*, *deska*, *pes*, *sen* i dr. Sigurno je da su poluglasi s prethodnim suglasnikom činili slog: **вьсь** = vь–sь (ne: vs), **мьнѣ** = mь–ně (ne: mne), **пьєтъ** = pь–jet (ne: pjet) i sl.

Već u mlađem periodu stslovj. jezika mora da se poluglasi nisu više izgovarali, jer su zamjenjivani punim samoglasnicima ili su ispadali. U zatvorenim slogovima, tj. kad je slog pokrit suglasnikom, nalazimo **о** mj. **ъ**, a **є** mj. **ь**: **тогда** pored **тъгда**, **сынохъ** pored **сынъхъ**; **чесо** pored **чьсо**, **пѫтемь** pored **пѫтьмь** i dr. A u otvorenim slogovima ispadaju, pa su riječi u jednim spomenicima s poluglasima, u drugima bez njih; na pr. **къто** i **кто**, **чьто** i **что**, **мънози** i **мнози**, **мьнѣ** i **мнѣ**. I osjećanje se razlike između **ъ** i **ь** gubilo, jer se u pismu katkada zamjenjuju; na pr. **въси**

mj. вьси i dr. Gdjegdje je apostrof mjesto poluglasa: к'то, в'си, от'ца, м'нѣ i dr.

U našem su jeziku poluglasi na kraju i u otvorenim slogovima otpali, a u zatvorenima je prema njima *a* (kajk. i slovjen. *e*): вьсь = väs (sav), вънъ = van, отьць = otac (oca), пьсъ = pas (psa) itd. To *a* je nepostojano.

ꙑ (jery) se izgovara grleno (kao rusko ы i polj. *y*). U nas je *i*: сꙑнъ 'sin', рꙑба 'riba'.

ѣ (latinicom ě) čita se *e* (ne: *je*!): тѣмь = tem, тебѣ = tebe, тѣлесѣ = telese, i dr. Katkada, naročito na početku i na kraju riječi iza samoglasnika, *ja*: ѣстъ = jast, ѣко = jako, боѣ = boja, имѣниѣ = imenija i sl. U tim se slučajevima u ćirilskim spomenicima piše i ꙗ.

U nas su prema ѣ: *e*, *i*, *ije* (3 govora): вѣра = vera, vira, vjera; тѣло = telo, tilo, tijelo; itd.

оу je uvijek samo *u*; a ю je *ju* (nikad *jo*!): юность = junost, къ морю = k morju, наю = naju, itd.

ѧ (latinicom ę) = en kroz nos izgovoreno, kao u franc. *fin*, tako da se *n* kao suglasnik ne čuje: пѧть = pent, свѧтꙑхъ = sventih, памѧть = pament. — U nas je tu *e*: pet, svetih, pamet.

ѫ (latinicom ą ili ǫ) = *on* kroz nos izgovoreno, kao u franc. *bon*, tako da se *n* kao suglasnik ne čuje: мѫжь = monž, пѫть = pont, бѫдете = bondete, i dr. — U nas je tu *u*: muž, put, budete.

ꙗ, ѥ, ю, ѭ, ѩ su spojevi ı (j) + samoglasnik, pa se čitaju: *ja*, *je*, *ju*, *jon*, *jen*: jedino *ji* se piše и (ı) (vidi pod и).

ѯ, ѱ, ѳ, ѵ dolaze redovno samo u grčkim riječima i kao brojevi.

Dvostruke samoglasnike treba čitati kao dva samoglasnika; na pr. оучааше = učaaše, свѧтааго = sventaago, Иісоусъ = I-isus, i dr. Na kraju riječi иı = *iji*: мъноѕиı = mnoziji (vidi pod и).

҄ iznad л, н, р znači da se ta slova čitaju *lj*, *nj*, *rj* (palatali): пол҄е = polje, съ н҄имь = s njim, цар҄ь = carj i dr.

щ ili шт = *št*; жд = *žd*. — U nas je prema шт — *ć*, a prema жд = *đ*: рештн 'reći', люштьй 'ljući'; межда 'međa', осѫжденъ 'osuđen'.

въ (= v) je naš prijedlog *u*; ispor. i въстати 'ustati', въскрьснѫти 'uskrsnuti'.

лъ (ль), рь (ръ) između suglasnika čine slog, dakle su slogotvorni *l*, *r* (l̥, r̥); u nas je *u*, r̥; na pr. влъкъ 'vuk', слъза 'suza'; смьрть 'smrt', крьстъ 'krst'.

Pamti ovu razliku staroslovjenskih glasova i naših:

stslovj.	-лъ-(-l̥-),	završno -лъ,	шт,	жд;	ъ – ь,	ѣ,	ѧ(ѩ),	ѫ(ѭ),	ꙑ;	prijedl.	въ
hrvsrp.	u,	- o,	ć,	đ;	a ili e,	e-i-ije,	e(je),	u(ju),	i;	„	u.

III. TEKSTOVI

a) Glagoljski

1. Iz „Zografskog evanđelja“: Matej XXI, 23–27

23. И пришьдъшоу ѥмоу въ цр҄ькъвь пристѫпишѧ къ нѥмоу
оучѧштоу архиѥреи и старьци людьсции глаголѭште: коѥѭ властиѭ
си твориши, и къто ти дастъ область сиѭ? 24. Отъвѣштавъ же
Иисоусъ рече имъ: въпрошѫ вꙑ и азъ ѥдиного словесе, ѥже аште
речете мьнѣ, и азъ вамъ рекѫ коѥѭ властиѭ си творѭ. 25. Крьштеньѥ
Иоанново отъ кѫдоу бѣ, съ небесе ли или отъ чловѣкъ? Они же
помꙑшлꙗахѫ въ себѣ глаголѭште: аште речемъ: съ небесе, речетъ
намъ: по чьто оубо не ꙗсте вѣрꙑ? 26. Аште ли речемъ: отъ чловѣкъ,
боимъ сѧ народа: вьси бо ꙗко пророка имѫтъ Иоанна. 27. И отъ-
вѣштавъше Иисоусови рѣшѧ: не вѣмъ. Рече имъ и тъ: ни азъ
глаголѭ вамъ, коѥѭ областиѭ си творѭ.

Marko I, 16–21

16. Ходѧ же при мор҄и галилеисцѣмь видѣ Симона ı Ань дрѣа,
брата того Симона, въметѫшта мрѣжѧ въ мор҄е; бѣашете бо рꙑбар҄ѣ.
17. І рече ıма Исоусъ: придѣта въ слѣдъ мене, ı сътворѭ ва бꙑти
ловьца чловѣкомъ. 18. І абие оставьша мрѣжѧ по н҄емь ıдосте.
19. І прѣшьдъ мало отъ тѫдоу оузьрѣ Іѣкова Зеведеова, Іоана,
братра его, ı та въ альдиı завѧзаѭшта мрѣжѧ. 20. І абье възъва
ѣ; ı оставьша отьца своего Зеведѣа въ ладиı съ наıмьникꙑ по н҄емь
ıдосте. 21. І вънидошѧ въ Каперънаоумъ; ı абье въ сѫботꙑ на
съньмишти оучааше.

Marko II, 13–20

І изиде ıісоусъ къ мор҄ю ı вьсь народъ ıдѣаше къ н҄емоу ı
оучааше ıѧ. 14. ı мимо грѧдꙑ ıісоусъ видѣ левьѭ альфеова
сѣдѧшта на мꙑтьници, и глагола емоу· по мьнѣ грѧди. ı въставъ
въ слѣдъ его ıде. 15. ı бꙑстъ възлежѧштю емоу въ домоу его, и
мънози мꙑтаре ı грѣшьници възлежаахѫ съ ıісоусомь ı съ оученикꙑ
его. бѣахѫ бо мънози ı по н҄емь ıдошѧ. 16. ı кънижьници ı фарисѣи
видѣвъше ı ѣдѫшть съ мꙑтари ı грѣшьникꙑ глаголаахѫ оученикомъ
его· по чьто съ мꙑтари ı грѣшьникꙑ ѣстъ ı пьетъ; 17. ı слꙑшавъ
ıісоусъ глагола имъ· не трѣбоуѭтъ съдравиı врачевѣ нъ болѧштеı.
не придъ бо призватъ правьдьникъ нъ грѣшьникъ въ покаание.
18. ı бѣахѫ оученици ıоановиı фарисѣı постѧште сѧ, ı придошѧ ı
рѣшѧ емоу· по чьто оученици ıоанови ı фарисѣısци постѧтъ сѧ, а
твоı оученици не постѧтъ сѧ; 19. ı рече ıмъ ıісоусъ· еда могѫтъ
сꙑнове брачьниı постити сѧ донь деже съ н҄ими естъ женихъ; елико

врѣмѧ съ собоѭ імѫтъ жениха, не імѫтъ постити сѧ. 20. придѫтъ же дьние, егда отъиметъ сѧ отъ нихъ женихъ, і тъгда постѧтъ сѧ въ тъі дьни.

2. Iz „Marijinskog evanđelja“: Luka XV, 11–17

Рече же гъ҃[1]· чл҃вкъ[2] единъ имѣ дъва с҃на.[3] 12. и рече юнѣи ею отьцоу: отьче, даждь ми достоинѫѭ чѧсть імѣниѣ. и раздѣли има имѣние. 13. и не по мъноѕѣхъ дьнехъ събьравъ вьсе мьнии сынъ отиде на странѫ далече. и тоу расточи имѣние свое живы блѫдъно. 14. иждивъшю же емоу вьсѣ бысть гладь крѣпъкъ на странѣ тои и тъ начѧтъ лишити сѧ. 15. и шедъ прилѣпи сѧ единомъ отъ жителъ тоѩ страны. и посъла и на села своѣ пастъ свинии. 16. и желааше насытити чрѣво свое отъ рожьцъ ѩже ѣдѣахѫ свиниѩ. и никътоже не даѣше емоу. 17. въ себѣ же пришьдъ рече: колико наимьникъ отьца моего избываѭтъ хлѣби, азъ же гладомъ гыблѭ. 18. въставъ идѫ къ отьцоу моемоу и рекѫ емоу· отьче съгрѣшихъ на небо и прѣдъ тобоѭ. 19. оуже нѣсмь достоинъ нарещи сѧ сынъ твои. сътвори мѧ ѣко единого отъ наимьникъ твоихъ. 20. и въставъ иде къ отьцоу своемоу. еще же емоу далече сѫштоу оузьрѣ и отьць его. и милъ емоу бысть. і текъ нападе на выѭ его и облобыза и.

Matej XIV, 1–13

Въ врѣмѧ оно оуслышавъ иродъ тетрархъ слоухъ исоусовъ. 2. і рече отрокомъ своимъ· сь естъ иоанъ крьститель, тъ въскрьсе отъ мрьтвыхъ, і сего ради силы дѣѭтъ сѧ о немь. 3. іродъ бо емъ иоан'на съвѧза и і въсади и въ темьницѫ іродиѣды ради, жены филипа, братра своего. 4. глаголаше бо емоу иоанъ· не достоитъ ти имѣти еѩ. 5. і хотѧ и оубити оубоѣ сѧ народа, за не ѣко пророка имахѫ и. 6. дьни же бывъшоу розьства иродова плѧса дъшти иродиѣдина по срѣдѣ и оугоди иродови. 7. тѣмь же съ клѧтвоѭ издрече еи дати, егоже аште въспроситъ. 8. она же наважена материѭ своеѭ· даждь ми, рече, сьде на мисѣ главѫ иоана крьстителѣ. 9. і печаленъ бысть цѣсарь, клѧтвы же ради и възлежѧщихъ съ нимь повелѣ дати и. 10. і посълавъ оусѣкнѫ иоана вь темьници. 11. і принѣсѧ главѫ его на мисѣ и дашѧ дѣвици, и несе матери своеи. 12. и пристѫпьше оученици его възѧсѧ тѣло его и погрѣсѧ е і пришедъше възвѣстишѧ исоусови.

[1] = Господь. [2] чловѣкъ. [3] сына.

Ivan IX, 18–27

Не ѩсѧ же вѣры Июдеи о немъ, ѣко бѣ слѣпъ и прозьрѣ, доньдеже призъвашѧ родителѣ того прозьрѣвъшааго, 19. И въпросишѧ ѣ глаголѭште: сь ли естъ сынъ ваю, егоже вы глаголете ѣко слѣпъ сѧ роди? Како оубо нынѣ видитъ? 20. Отъвѣштасте же имъ родителѣ его и рѣсте: вѣвѣ, ѣко сь естъ сынъ наю і ѣко слѣпъ сѧ роди; 21. Како же нынѣ видитъ, не вѣвѣ, ли къто емоу отвръзе очи, вѣ не вѣвѣ; самого въпросите, въздрастъ иматъ, самъ о себѣ да глаголетъ. 22. Сице рѣсте родителѣ его, ѣко боѣашете сѧ Июдеи, юже бо сѧ бѣахѫ съложили Июдѣи, да аще къто исповѣстъ Хрьста, отълѫченъ съньмишта бѫдетъ. 23. Сего ради родителѣ его рѣсте, ѣко въздрастъ иматъ, самого въпросите. 24. Призъвашѧ же въторицеѭ чловѣка, иже бѣ слѣпъ, і рѣшѧ емоу: даждь славѫ Богоу; мы вѣмъ, ѣко чловѣкъ сь грѣшьнъ естъ. 25. Отъвѣща же онъ и рече: аште грѣшьникъ естъ, не вѣмь; едино вѣмь, ѣко слѣпъ бѣхъ, нынѣ же виждѫ. 26. Рѣшѧ же емоу пакы: чьто сътвори тебѣ, како отвръзе очи твои? 27. [Отъвѣшта имъ:] рѣхъ вамъ оуже и не слышасте; чьто хоштете пакы слышаті? Еда и вы хоштете оученици его быти?

3. Iz „Asemanova ili Vatikanskog evanđelja“: Ivan IV, 25–35

(Vidi glagoljski original na str. 6)

Глагола емоу жена: вѣмь, ꙗко месиа прідетъ, глаголемъи Христосъ, і егда тъ придетъ, възвѣститъ намъ вьсѣ. 26. Глагола еі Ісоусъ: азъ есмь, глаголѩ съ тобоѭ. 27. І тогда же придѫ оученіци его, і чоуждаахѫ сѧ ꙗко съ женоѭ глаголꙗаше; і никто же не рече: чесо іштеши, ли чьто глаголіеши съ нѥѭ? 28. Остави же водоносъ свої жена, і іде въ градъ, і глагола чловѣкомъ: 29. придѣте видите чловѣка, иже рече мьнѣ вьсꙗ елико сътворихъ: еда тъ естъ Христосъ? 30. Ізидѫ же ізъ града і грѧдѣахѫ къ нѥмоу. 31. Междоу же симь молꙗахѫ і оученіці его глаголѭште: оучітелю, ꙗждь. 32. Онъ же рече къ нимъ: азъ брашно імамь ꙗсти егоже вы не вѣсте. 33. Глаголꙗахѫ же оученіці его къ себѣ: еда къто прінесе емоу ꙗсти? 34. Глагола імъ Ісоусъ: мое брашно естъ да творѭ волѭ пославъшааго мѧ і съвръшѫ дѣло его. 35. Не вы ли глаголѥте, ꙗко ѥште .г. мѣсѧці сѫтъ і жѧтва придетъ? Се глаголѭ вамъ, възведѣте очи ваші, і видите нівы, ꙗко плавы сѫтъ къ жѧтвѣ юже.

b) Ćirilski

1. Iz „Suprasaljskog rukopisa“

Мѣсѧца марта въ . ꙇ҃ı . житиѥ Григора папы роумьска'го.

Ѥгда же и поставишѧ патриарха свѧтѣи црькви римьстѣи, по обычаю патриар'шъскоу повелѣ сакелароу своѥмоу въ ѥдинъ дьнь ѥдноѭ привести в҃ı маломошти на трепезѫ своѭ, да обѣдоуѭтъ сь нимъ. сакеларии же сътвори, ꙗкоже повелѣ ѥмоу патриархъ, и призъва в҃ı мѫжь ништь. и ѥгда сѣдошѧ съ патриархомъ на трепезѣ, обрѣтошѧ сѧ г҃ı. призъвавъ же сакелара глагола ѥмоу· не бѣхъ ли ти реклъ в҃ı позъвати, то како безъ моѥго повелѣниꙗ три на десѧте ѥси позъвалъ; сакеларъ же слышавъ и пристрашенъ бывъ отъвѣштавъ рече к немоу· вѣроуи ми, чьстънъи владыко, дъва на десѧте ихъ ѥстъ, третиꙗго на десѧте не видѣаше ник'тоже развѣ патриархъ ѥдинъ. обѣдоуѭштемъ же имъ видѣаше патриархъ третиꙗаго на десѧте сѣдѧшта на краи стола, и се, лице ѥго образы измѣнꙗше, овогда оубо видѣти и бѣаше сѣда, овогда же отрока.

И ѥгдаже въсташѧ съ трепезы, инъы вьсѧ отъпоусти блажен'ыи, а третиꙗго на десѧте, видимаахо тако чоудна, ѧ и за рѫкѫ и въведы и вь клѣть своѭ глагола ѥмоу· заклинаѭ тѧ о велицѣи силѣ вьседръжителꙗ бога, повѣждь ми, к'то ты ѥси, и что ѥстъ имѧ твоѥ; онъ же рече к немоу· и ѥже въпрашаѥши имене моѥго, то и то чоудьно ѥстъ· обаче азъ ѥсмъ оубогыи пришедыи к-тебѣ, ѥгда бѣ въ манастыри свѧтаахо Андреа апостола, нарицаѥмааго Клиоскаvръ, ѥгда сѣдѣаше въ хызинѣ и писааше, ѥмоужe да дъва на десѧте златицъ и сребрънъıи блюдъ, иже ти бѣ посълала съ коуциѭ блаженаꙗ Силвиа мати твоꙗ, и да оувѣси, ꙗко отъ дьне того, отъ нелиже пода ми съ дльготрпѣниѥмъ и простомъ срьдьцемъ, нарече тѧ господь патриархоу быти свѧтѣи црькви своѥи, за нѭже и крьвъ своѭ пролиꙗ, и быти ти прѣимьникоу и намѣстьникоу връховьнааго апостола Петра. глагола же къ немоу блажены Григории· како вѣси ты ꙗко тъгда нарече господь быти мьнѣ патриархоу; онъ же отъвѣштавъ рече· не ѥлъма ли аг'гелъ господа вьседръжителꙗ ѥсмъ азъ, то того ради вѣдѣ, и тогда бо господь мѧ бѣ посълалъ к-тебѣ искоусити оусрьдиѥ твоѥ· аште оубо чловѣколюбьнѣ, а не чловѣкомъ твориши видѣти милость своѭ.

2. Iz „Pop-Savina evanđelja“: Matej XX, 29–34

Въ оно врѣмѧ исхождаше Іcоусъ отъ Єрихы, и въ слѣдъ его
идѣше народъ мъногъ. 30. И се дъва слѣпьца сѣдѣсте при пѫти,
слышавъша же, ꙗко Іcоусъ мимо ходитъ, възъписте глаголѭшта:
помилоуı на, господи, сыноу Давидовъ. 31. Народи же прѣштахѫ

им͗а да оумлъчите; она же паче въпиꙗшете, глаголѭшта: помилоуı
ны, господи, сыноу Давидовъ. 32. И ставъ Іcоусъ зъва ꙗ, и рече:
чьто хоштета да створѭ вама? 33. Она же рѣсте емоу: господи,
да отъврьзете сѧ очи наю. 34. Милосрьдовавъ же Іcоусъ коснѫ сѧ
очию има, и абие отъврьзосте сѧ очи обѣма, и въ слѣдъ его идоста.

3. Crnorisca Hrabra rasprava o slovjenskim pismenima

Ova rasprava crnorisca Hrabra najznatniji je izvor za rješavanje pitanja o postanju slovjenskoga pisma. Sačuvala nam se u više ćirilskih rukopisa, koji su različne vrijednosti i među sobom se znatno razlikuju i u tekstu. Samo u jednom rukopisu nalazi se rečenica koja jasno veli kad je Hrabar živio: сѫтъ бо ѥще живи, иже сѫтъ видѣли ихъ, tj. još su živi koji su ih vidjeli (Ćirila i Metodija).

Ovdje je tekst priređen po Šafařikovu izdanju, uređen nešto i po Jagiću.

О писменехъ чрьноризьца Храбра

Прѣжде оубо Словѣне не имѣхѫ кънигъ, нѫ чрътами и рѣзами чьтѣхѫ и гатаахѫ погани сѫще. крьстивъше же сѧ римьскыми и грьчьскыми писмены нѫждаахѫ сѧ писати словѣньскѫ рѣчь безъ оустроениꙗ. нѫ како можетъ сѧ писати добрѣ грьчьскыми писмены· богъ, или животъ, или ѕѣло, или црькъвь, или чаꙗниѥ, или широта, или ѣдъ, или ѫдоу, или юность и ина подобьнаꙗ симъ; и тако бѣшѧ мъногa лѣта.

По томь же чловѣколюбьць богъ, строꙗи вьсѣ и не оставлѣѧ чловѣча рода безъ разоума, нѫ вьсѧ къ разоумоу приводѧ и спасению, помиловавъ родъ словѣньскъ, посъла имъ свѧтаго Костантина философа нарицаѥмаго Кирила, мѫжа правьдьна и истиньна, и сътвори имъ писмена три десѧте и осмь· ова оубо по чиноу грьчьскыхъ писменъ, ова же по словѣньстѣи рѣчи.

Се же сѫтъ писмена словѣньскаꙗ, сице ꙗ подобаѥть писати и глаголати· а, б, в, г, и прочаѣ даже до ѧ.

Дроузии же глаголѭтъ· почьто ѥстъ ·л҃и· писменъ сътворилъ; а можетъ сѧ и мьньшимь того писати, ꙗкоже и Грьци двѣма десѧтьма и четырьми пишѫтъ. и не вѣдѧтъ, колицѣмъ пишѫтъ Грьци. ѥстъ бо двадесѧте и четыри писменъ, нъ не наплъниꙗѭтъ сѧ тѣми кънигы, нъ приложили сѫтъ двогласьныхъ ·а҃ı· и въ чисменехъ же три· шестоѥ, и девѧть-десѧтьноѥ и девѧть-сътьноѥ, и събираѭтъ ихъ три десѧте и осмь. тѣмь же томоу подобьно и въ тъжде образъ сътвори свѧтый Кирилъ три десѧте писменъ и осмь.

Дроузии же глаголѭтъ· чесомоу же сѫтъ словѣньскы кънигы; ни того бо ѥстъ богъ сътворилъ, ни то аггели, ни сѫтъ иждe-

коньнъи, ꙗко жидовьскꙑ и римьскꙑ и єлиньскꙑ, иже отъ кона сѫтъ, и приѩтꙑ сѫтъ богомь.

Ꙗ дроугии мьнѧтъ, ꙗко богъ самъ естъ створилъ писмена, и не вѣдѧтъ сѧ чьто глаголѭште оканнии· и ꙗко трьми ѩзꙑкꙑ повелѣ богъ кънигамъ бꙑти, ꙗкоже въ ѥуаггелии пишетъ· и бѣ дъска написана жидовьскꙑ и римьскꙑ и ѥлиньскꙑ, а словѣньскꙑ нѣстъ тоу· тѣмь же нѣсѫтъ словѣньскꙑѩ кънигꙑ отъ бога.

Къ тѣмъ что глаголѥмъ, или что речемъ къ тацѣмъ безоумьнꙑмъ; обаче речемъ отъ свѧтꙑхъ кънигъ, ꙗкоже наоучихомъ сѧ· ꙗко вьса по рѧдоу бꙑваѭтъ отъ бога, а не отъ иного· нѣстъ бо богъ сътворилъ жидовьска ѩзꙑка прѣжде, ни римьска, ни ѥлиньска, нъ сирьскꙑй, имьже и адамъ глагола, и отъ адама до потопа, и отъ потопа, доньдеже богъ раздѣли ѩзꙑкꙑ при стлъпотворении, ꙗкоже пишетъ· размѣшеномъ же бꙑвъшемъ ѩзꙑкомъ. и ꙗкоже сѧ ѩзꙑци размѣсишѧ, тако и нрави и обꙑчаи и оуставі и закони и хꙑтрости на ѩзꙑкꙑ. егупътѣномъ же землѥмѣрениѥ, а перьсомъ и хальдеомъ и асиреомъ звѣздочьтениѥ, влъшвениѥ, врачеваниѥ, чарованиꙗ и вьса хꙑтрость чловѣча, жидовомъ же свѧтꙑѩ кънигꙑ, въ нихъже ѥсть писано, ꙗко богъ небо сътвори и землѭ и вьса, еже на нѥи, и чловѣка и вьса по рѧдоу, ꙗкоже пишетъ. ѥлиномъ же граматикиѭ, риторикиѭ, философиѭ. нѫ прѣжде сего ѥлини не имѣхѫ своимь ѩзꙑкомь писменъ, нъ финичьскꙑми писменꙑ писаахѫ своѭ си рѣчь. и тако бѣшѧ мънога лѣта. Панамидъ же послѣжде пришьдъ начьнъ отъ алфꙑ и витꙑ шесть на десѧть писменъ тъкмо ѥлиномъ обрѣте. приложи же имъ Кадмъ Милисий писмени три. тѣмь же мънога лѣта деветиѭ на десѧть писменꙑ писаахѫ. и по томь Симонидъ обрѣтъ приложи двѣ писмени, Єпихарий же съказатель три писмена обрѣте, и събра сѧ ихъ два десѧте и четꙑри. по мънозѣхъ же лѣтѣхъ Дионисъ граматикъ шесть двогласьнꙑхъ обрѣте, по томь же дроугꙑи пѧть, и дроугꙑи три чисменитаꙗ. и тако мънози мъногꙑми лѣтꙑ ѥдва събрашѧ ·ли· писменъ. по томь же мъногомъ лѣтомъ минѫвъшемъ, божиѥмь повелѣниѥмь обрѣте сѧ седмь десѧть мѫжь, иже прѣложишѧ отъ жидовьскаго на грьчьскꙑи ѩзꙑкъ. а словѣньскꙑѩ кънигꙑ ѥдинъ свѧтꙑй Костантинъ нарицаѥмꙑй Кирилъ. и писмена сътвори и кънигꙑ прѣложи въ малѣхъ лѣтѣхъ. а они мънози мъногꙑ лѣтꙑ, седмь ихъ писмена оустрои, а седмь десѧтъ прѣложениѥ. тѣмь же словѣньскаꙗ писмена свѧтѣиша сѫтъ и чьстнѣиша, свѧтъ бо мѫжь сътворилъ ꙗ ѥстъ, а грьчьскаꙗ ѥлини погани. аще ли къто речеть· ꙗко нѣстъ оустроилъ добрѣ, понеже сѧ постраꙗѭтъ и ѥще, отвѣтъ речемъ симь· и грьчьскꙑ такожде мъногажди сѫтъ пострааꙗли, Ꙗкилла и Симахъ и по томь инии мънози. оудобѣѥ бо ѥстъ послѣжде потворити, неже прьвоѥ сътворити.

Ꙗще бо въпросиши кънигъчиѩ грьчьскꙑѩ глаголѩ· къто вꙑ ѥстъ писмена сътворилъ, или кънигꙑ прѣложилъ, или въ коѥ врѣмѧ; то рѣдъции отъ нихъ вѣдѧтъ. аще ли въпросиши словѣньскꙑѩ боукарѩ глаголѩ· къто вꙑ писмена сътворилъ ѥстъ или кънигꙑ прѣложилъ; то вьси вѣдѧтъ и отвѣщавъше рекѫтъ· свѧтꙑй Костантинъ философъ, нарицаѥмꙑй Кирилъ. тъ намъ писмена сътвори и кънигꙑ прѣложи и Меѳодиѥ братъ ѥго. сѫтъ бо ѥще живи, иже сѫтъ видѣли ихъ. и аще въпросиши· въ коѥ врѣмѧ; то вѣдѧтъ и рекѫтъ, ꙗко въ врѣмена Михаила цѣсара грьчьска и Бориса кънѧза блъгарьска и Растица кънѧза моравьска, и Коцелꙗ кънѧза блатьньска· въ лѣто же отъ създаниꙗ вьсего мира. ѕтѯг· (6363 = 855 poslije Hrista).[1]

IV. GRAMATIKA

1. Nauka o glasovima (fonetika)

Staroslovjenski je jezik imao ove glasove:

I. Samoglasnike: a) nepalatalne (tvrde): а, о, оу, ъ, ꙑ, ѫ } 11, u nas 5.
b) palatalne (meke): е, и, ѣ, ь, ѧ

II. Suglasnike: velarne г, к, х; palatalne ч, ж, ш, і (j), ʎ, ɲ, ŕ, (i ѕ, з, ц); skupove шт, жд; likvidne л, р; dentalne д, т; sibilante ѕ, з, с, ц; labijalne б, п, в, (ф) i nazalne м, н.

r i *l* između suglasnika su sonanti, tj. mogu činiti slog; takvi *r* i *l* pisani su рь (ьр), лъ (ъл) (latin. r̥, l̥): смьрть 'smrt', крьстъ 'krst'; плънъ (pl̥n) 'pun', влъкъ (vl̥k) 'vuk'. Dakle, i u nas je r̥, a prema l̥ je u nas *u*.

Pamtite dobro: riječ se nije mogla svršavati na suglasnik, nego samo na samoglasnik ili poluglas. Ipak u novijim prijepisima nalazimo riječi bez završnoga ъ, ь.

Glasovne promjene, koje su gotovo jednake našima (ako uvažimo, dakako, razlike stslovj. i naših glasova), učićemo uz oblike.

2. Nauka o oblicima (morfologija) s glasovnim promjenama

A) Imenska promjena (deklinacija)

U stslovj. je jeziku imenska promjena trovrsna: *imenična* promjena, *zamjenična* promjena i *složena* pridjevska promjena. Karakteristike stslovj. imenske promjene jesu ove:

1. Osim jednine i množine ima i *dvojina* (dual). Upotrebljava se kad se govori o *dva* lica ili predmeta, ili o jednom paru (na pr. oči, uši, ruke,

[1] Ovo će biti pogrešno prepisano; mjesto g. 855 trebalo bi da bude 862 ili 863.

noge). Ima također 7 padeža, ali samo 3 padežna završetka: jedan za nom., akuz. i vok.; drugi za genitiv i lokativ; treći za dativ i instrumental.

U našem jeziku imadu dvojinu samo imenice *oči* i *uši* i brojevi *dva*, *oba*, *tri*, *četiri*. Ostala imena imaju samo jedan jedini oblik dvojine, a i taj je jednak genitivu jedn. kod imenica muškoga i srednjega roda, a nominativu množ. kod imenica ženskoga roda. Dolazi samo iza *dva*, *oba* (= 1 par), *tri* (prema dva i četiri) i *četiri* (= 2 para): dva roba, tri sela, četiri koze.

2. Nom., akuz. i vokativ svih brojeva u *srednjem* rodu su jednaki; u svim promjenama imadu ti padeži u množini završetak-*a*.

3. Isti padeži u množini jednaki su i u *ženskom* rodu; završetak njihov u samoglasničkoj promjeni jednak je završetku genitiva jednine.

4. U množini su nominativ i vokativ *svih rodova* jednaki.

1. **Imenična promjena** (deklinacija imenica)

a) Promjena imenica

Po imeničnoj promjeni mijenjaju se imenice, neodređeni pridjevi, glagol. prilozi, pridjevi i neki brojevi. Prema završetku osnove imenična je promjena *samoglasnička*, ako se osnova svršava na samoglasnik, i *suglasnička*, ako se osnova svršava na suglasnik.

U samoglasničkoj promjeni imeničnoj prema osnovskom samoglasniku razlikujemo: 1. *o*- (nepal.) ili *jo*- (palat.) osnovu;
2. *a*- „ „ *ja*- „ „
3. *i*- osnovu i 4. *u*- osnovu.

U suglasničkoj promjeni imamo *n*-, *s*-, *t*-, *r*- i *v*- osnove.

aa) Samoglasnička promjena

α) *o*- ili *jo*- osnova

Imenice te osnove *muškoga* su roda, a u nom. jedn. imadu -ъ ili -ь (iza palatala). Imenice *srednjega* roda te osnove imadu u nom. jd. -*o* ili -*e* (iza palatala).

Imenice muškoga roda

Nepalatalna (*o*- osnova): Palatalna (*jo*- osnova):

		Nepalatalna		Palatalna	
Jedn.	n.	рab-ъ	оученик-ъ	отьц-ь	мѫж-ь
	g.	„ -а	„ -а	„ -а	„ -а
	d.	„ -оу	„ -оу	„ -оу	„ -оу
	a.	„ -ъ	„ -ъ	„ -ь	„ -ь
	v.	„ -е	оученич-е	отьч-е	„ -оу
	l.	„ -ѣ	оучениц-ѣ	отьц-и	„ -и
	i.	„ -омь	оученик-омь	„ -емь	„ -емь

Množ.	n. v.	раб-и	оучениц-и	отьц-и	мѫж-и
	g.	„ -ъ	оученик-ъ	„ -ь	„ -ь
	d.	„ -омъ	„ -омъ	„ -емъ	„ -емъ
	a.	„ -ы	„ -ы	„ -ѧ	„ -ѧ
	l.	„ -ѣхъ	оучениц-ѣхъ	„ -ихъ	„ -ихъ
	i.	„ -ы	оученик-ы	„ -и	„ -и
Dvojina	n. a. v.	раб-а	оученик-а	отьц-а	мѫж-а
	g. l.	„ -оу	„ -оу	„ -оу	„ -оу
	d. i.	„ -ома	„ -ома	„ -ема	„ -ема

Glasovi. — Razlika u završecima između palat. i nepal. osnova nastaje po zakonu o mijenjanju samoglasnika **ъ**, **ѣ**, **о**, **ы** iza palat. suglasnika i **ѕ** (з), **ц** u **ь**, **и**, **е**, **ѧ**. U instr. mn. **-ы** iza palatala je **-и** (ne: **ѧ**!).

Ta se promjena zove *prijeglas*. Ispor. i kod nas: stol*o*m — muž*e*m, sel*o* — polj*e*, i dr. Prijeglas izazivaju susjedni glasovi.

к, **г**, **х** ispred **ѣ** i **и** mijenjaju se u **ц**, **з**, **с**, a ispred **е** u **ч**, **ж**, **ш**. To je *palatalizacija*.

Oblici. — Dativ jd. ima kojiput završetak **-ови**, **-еви** prema -*u*- osnovi: **богови**, **цѣсареви**.

Akuzativ jd. ima katkada genit. završetak-*a*, ako imenica označuje živo biće: **раба**, **бога**, **мѫжа**, i dr.

Lokativ jd. ima rijetko **-оу** (prema *u*- osnovi): **дароу**, **станоу**.

Nominativ mn. u imenica na **-арь** i **-тель** svršuje se na **-е**: **мытаре**, **родителе**.

Genitiv mn. ima po *u*- osnovi i **-овъ**, **-евъ**: **грѣховъ**, **родовъ**, **врачевъ**.

Naš jezik. — Krajnji je poluglas otpao (u nom., akuz. i instr. jd.).

Akuz. jd. živih bića je uvijek jednak gen. jd. (na -*a*).

Lokativ jd. ima iz *u*- osnove završetak -*u*, čime se po završetku izjednačio s dativom, pa prema tome tu nema palatalizacije.

Neke imenice imaju *dugu množinu* (prema *u*- osnovi): rob-ov-i, muž-ev-i.

Gen. mn. bez -*a* dolazi samo u starom jeziku i dijalektima (kajk. na pr. malo *penez*, puno *volov* i sl.).

Dat, lok. i instr. mn. izjednačeni su završetkom -*ima*. Stari diferencirani oblici dolaze u starijem jeziku i dijalektima.

Akuz. mn. ima -*e* (prema -ѧ) i u nepalat. osnovi, ali se *k*, *g*, *h* pred njima ne palataliziraju (junak-e, grijeh-e), jer je ranije bio -ы (раб-ы, грѣх-ы).

Dvojina ima samo nom. (akuz., vok.) na -*a*, i za sr. r. (2 roba, 3 sela).

Imenice srednjeg roda

Nepalatalne: Palatalne:

		Nepalatalne	Palatalne	
Jd.	n. a. v.	сел-о	цѣсарьствие	поле (polj-e)
	g.	„ -а	„ -ꙗ	поꙗ
	d.	„ -оу	„ -ю	полю
	l.	„ -ѣ	„ -и	поли
	i.	„ -омь	„ -ѥмь	полѥмь

Mn.	n. a. v.	сел-а	цѣсарьствиꙗ	полꙗ
	g.	„ -ъ	„ -й (jь)	пол̂ь
	d.	„ -омъ	„ -ѥмъ	полѥмъ
	l.	„ -ѣхъ	„ -ихъ	пол̂ихъ
	i.	„ -ы	„ -и	пол̂и
Dvoj.	n. a. v.	сел-ѣ	цѣсарьстви-и	пол̂и
	g. l.	„ -оу	„ -ю	полю
	d. i.	„ -ома	„ -ѥма	полѥма

Glasovne su promjene, pa prema tome i razlike između palat. i nepalat. osnove, kao i kod imenica muškoga roda. Nom., akuz. i vok. dvojine svršuje se na -ѣ ili -и (kao u *a-* osnovi); u nas je izjednačen s muškim rodom.

β) a- ili *ja-* osnova

Po njoj se mijenjaju imenice *ženskoga* roda koje se u nom. jd. svršavaju na -а (nepalat.) ili -ꙗ (palat.). Neke palatalne osnove imadu u nom. jd. -ꙑн̂и i -ни (= iji), a znače ženska lica ili predmete: богꙑн̂и, господꙑн̂и, ладии (алдии) ili apstrakta: милостꙑн̂и, поустꙑн̂и, i dr. Mijenjaju se kao доуша. Neke su od tih imenica po prirodi muškoga roda, ali, jer su gramatički ženski rod, mijenjaju se po toj promjeni (kao i u našem jeziku), na pr. жена: слоуга, владꙑка, юноша 'mladić', ѫжика 'rođak'.

		Nepalatalne (*a-* osnove):		Palatalne (*ja-* osnove):
Jd.	n.	жен-а	рѫк-а	доуш-а
	g.	„ -ы	„ -ы	„ -ѧ
	d. l.	„ -ѣ	рѫц-ѣ	„ -и
	a.	„ -ѫ	рѫк-ѫ	„ -ѫ
	v.	„ -о	„ -о	„ -е
	i.	„ -оѭ	рѫк-оѭ	„ -еѭ
Mn.	n. a. v.	жен-ы	рѫк-ы	доуш-ѧ
	g.	„ -ъ	„ - } isto	„ -ь
	d.	„ -амъ	„ - } isto	„ -амъ
	l.	„ -ахъ	„ - } isto	„ -ахъ
	i.	„ -ами	„ - } isto	„ -ами
Dvoj.	n. a. v.	жен-ѣ	рѫц-ѣ	доуш-и
	g. l.	„ -оу	рѫк-оу	„ -оу
	d. i.	„ -ама	„ -ама	„ -ама

Glasovi. — Razlika u nastavcima između palatalnih i nepalatalnih imenica nastaje po zakonu o mijenjanju о, ѣ, ъ, ы iza palatalnih suglasnika i, ѕ (з), ц; samo u ak. jd. ostaje ѫ nepromijenjeno. — к, г, х mijenjaju se ispred ѣ i и u ц, з, с (ск u сц, u mlađim spisima u ст: римстѣи mj. римсцѣи).

Naš jezik. — Imenice ženskog roda na *-a*, i one koje se ne svršuju na palatal, imaju u nas završetke stslovj. palatalne osnove, dakle mijenjaju se kao доуша (ѧ = *e*, ѫ = *u*): žene, ženi, ženu, itd. Jedino u vok. jd. je nepalat. nastavak *-o* i u palat. osnovi (*dušo*; *-e* imaju samo imenice na *-ica*).

Instr. jd. je prema muš. i sred. rodu na *-om*: ženom, dušom.

Za gen. mn. v. kod *-o-* osnove. Dat., lok. i instr. mn. izjednačeni su u završetku: *-ima*.

Dvojina je *-e*, kao u nom. mn.

γ) *i-* osnova

Po njoj se mijenjaju imenice *ženskoga* i desetak imenica *muškog* roda koje se svršavaju na ь u nom. sg. i pred završecima na suglasnik; inače imadu и. Razlika je između ženskog i muškog roda u oblicima samo u instr. jd., nom. i vok. mn. — U jedn. su zapravo tri završetka: 1) za nom. i akuz.; 2) za gen., dat., vok. i lok.; 3) za instr.

	Ženski rod:			Muški rod:	
Jd.	n. a.	кост-ь	Jd.	n. a.	пѫт-ь
	g. d. v. l.	„ -и		g. d. v. l.	„ -и
	instr.	„ -ьѭ (-иѭ)		instr.	„ -ьмь (-емь)
Mn.	n. a. v.	кост-и	Mn.	n. v.	пѫт-ье (-ие)
	g.	„ -ьй (-ий)		g.	„ -ьй (-ий)
	d.	„ -ьмъ (-емъ)		d.	„ -ьмъ (-емъ)
	l.	„ -ьхъ (-ехъ)		a.	„ -и
	i.	„ -ьми		l.	„ -ьхъ (-ехъ)
				i.	„ -ьми
Dvoj.	n. a. v.	кост-и	Dvoj.	n. a. v.	пѫт-и
	g. l.	„ -ью (-ию)		g. l.	„ -ью (-ию)
	d. i.	„ -ьма		d. i.	„ -ьма

Glasovi. — ь pred *j* može se produljiti u и (fakultativno duljenje): ьй u ий, ьѭ u иѭ, ью u ию. — Ispred završetaka -мь, -мъ, -хъ poluglas se zamjenjuje i punim samoglasnikom е: пѫт-ьмь = пѫтемь; пѫт-ьмъ, кост-ьмъ = пѫтемъ, костемъ; пѫт-ьхъ, кост-ьхъ = пѫтехъ, костехъ.

Naš jezik. — Imenice mušk. roda te osnove prešle su kod nas u *o-* osnovu. Imenice žen. roda svršuju se u nom. jd. na suglasnik (jer je ь otpao).

Ispadanjem u instr. jd. našli su se *t* i *d* pred *j*, pa nastaje jotovanje: kost-ju = košću, glad-ju = glađu.

Gen. mn. je kod nas na *-i* (od ий) ili, kod nekih riječi, na *-iju* (kostiju, kokošiju, očiju, ušiju) — prema dvojini.

Dat., lok. i instr. mn. su izjednačeni (*-ima*), kao i u *-o* i *-a* osnovi.

δ) *u-* osnova

Već se u staroslovjenskom miješala s *o-* osnovom. Po njoj se mijenja samo nekoliko imenica *muškog* roda koje se u nom. jd. svršavaju na ъ (od

kratkog *u*): **волъ**, **домъ**, **полъ**, **сынъ**, **врьхъ**, **медъ**, **миръ** 'svijet' (sve-*mir*), **чинъ**. — U jedn. su gen., vok. i lok. jednaki, tj. imadu završetak -*u*.

Jd. n. a.	**сын-ъ**	Mn. n. v.	**сын-ове**	Dvoj. n. a. v.	**сын-ы**
g. v. l.	„ **-ѹ**	g.	„ **-овъ**	g. l.	„ **-овѹ**
d.	„ **-ови**	d.	„ **-омъ**	d. i.	„ **-ъма**
i.	„ **-омь**	a.	„ **-ы**		
		l.	„ **-ъхъ** (**-охъ**)		
		i.	„ **-ъми**		

Glasovi. — U stslovj. književnim spomenicima ima samo lok. mn. **сынъхъ** pored **сынохъ** (**ъ** se zamjenjuje sa **о**), a instr. jd. i dat. mn. dolazi samo s punim samoglasnikom: **сыномь** i **сыномъ**.

Sve su te imenice prešle kod nas u *o*- osnovu, kako su već u stslovj. prelazile. Ostaci su *u*- osnove: -*u* u lok. jd. i duga množina.

bb) Suglasnička imenična promjena

U ovoj promjeni ima imenica sva tri roda. Kako su padežni završeci za sve suglasničke osnove uglavnom jednaki, a samo se završni suglasnici osnova razlikuju, uzimamo tú promjenu kao jednu. Zajednička su obilježja svih osnova suglasničke imenične promjene ova: gen. i lok. jd. oblikom su jednaki, a instr. mn. kod imenica srednjeg roda ima završetak **-ы** (po *o*- osnovi).

1. *n*- promjena. Po njoj se mijenjaju imenice *muškog* roda koje u nom. jd. imadu **ы** ili *srednjeg* roda koje u nom. (ak. i vok.) jd. **ѧ**; u svim ostalim padežima se svršavaju na **-ен-**. Katkada imadu i u nom. jd. **-ен-**: **камен-ь**, **пламен-ь**; a **дьн-ь** uvijek samo tako.

Muški rod:

Jd. n.	**камы**	Mn.	**камен-е**
g.	**камен-е**		„ **-ъ**
d.	„ **-и**		„ **-ьмъ**
a.	„ **-ь**		„ **-и**
v.	„ **-и**		„ **-е**
l.	„ **-е**		„ **-ьхъ**
i.	„ **-ьмь**		„ **-ьми**

Dvoj. n. a. v. **камен-и**, g. l. „ **-ѹ**, d. i. „ **-ьма**

Srednji rod:

Jd. n. a. v.	**имѧ**	Mn.	**имен-а**
g.	**имен-е**		„ **-ъ**
d.	„ **-и**		„ **-ьмъ**
l.	**имен-е**		„ **-ьхъ**
i.	„ **-ьмь**		„ **-ы**

Dvoj. n. a. v. **имен-ѣ**, g. l. „ **-ѹ**, d. i. „ **-ьма**

Imena naroda i staleža na **-ꙗнинъ**, koja se u sing. mijenjaju po *o*-promjeni, u množini odbacuju **-инъ**, pa se mijenjaju po *n*- promjeni; na pr. **граждaнинъ**, **словѣнинъ**, **блъгаринъ**:

Pl. n. v.	**граждан-е**	**словѣн-е**	**блъгар-е**
g.	„ **-ъ**	itd.	itd.
d.	„ **-ьмъ**		
a.	„ **-ы** (po *o*- osnovi)		
l.	„ **-ьхъ**		
i.	„ **-ы** (po *o*- osnovi)		

Glasovne osobine. — Kod imenica muškog roda ispred nastavaka **-мь**, **-мъ**, **-хъ** je **ь**; taj **ь** zamjenjuje se i punim samoglasnikom **е** (isto kao u -*i*- osnovi): **камен-емь**, **-емъ**, **-ехъ**, i dr.

Naš jezik. — U našem jeziku je i ta osnova prešla u *o*- osnovu, a imena na -(jan)in odbacuju u množ. -*in*, kao i u stslovj., ali završetke imadu po *o*- osnovi; na pr. *građan-in*, *građan-i*; *Srb-in*, *Srb-i*; i dr.

2. Po *s*- promjeni mijenjaju se imenice srednjeg roda koje imadu u nom. (ak. i vok.) jd. **-о**, inače je osnova na **-ес-**. Padežni su završeci kao kod **имѧ**, **имен-е**:

Jd. n. a. v.	**тѣло**, **око**, **ѹхо**	Mn. **тѣлес-а**, **очес-а**, **ѹшес-а**	Dvoj. **тѣлес-ѣ**
g. l.	**тѣлес-е**, **очес-е**, **ѹшес-е**	**тѣлес-ъ**, „ **-ъ**, „ **-ъ**	„ **-ѹ**
	itd.	itd.	itd.

Jedino imenice **око** i **ѹхо** imaju dvojinu po -*i*- promjeni, tj.:

Dvoj. n. a. v.	**очи**	**ѹши**
g. l.	**очью** (**-ию**)	**ѹшью** (**-ию**)
d. i.	**очима**	**ѹшима**

Naš jezik. — I imenice ove promjene prešle su u našem jeziku u *o*- promjenu, a -es- osnove ostale su u množini: *čudesa*, *nebesa*, i dr. Jedino u riječima *oči*, *uši* sačuvana je dvojina, ali ona ima značenje množine (*oka* na mreži, *uha*); za dvojinu je načinjen nov oblik pravilno po *o*- promjeni: 2, 3, 4 *oka*, *uha* (u nar. pjesmi dolazi i: *dvije oči*).

3. Po *t*- promjeni mijenjaju se imenice *srednjega* roda koje znače mlado životinja i uopće deminutiva, a imadu u nom. jd. **-ѧ**, inače **-ѧт-**; na pr. **телѧ**, **жрѣбѧ**, **клюсѧ**, **отрочѧ**; padežni završeci su kao kod **имѧ**: **телѧт-е**, **-и**; **жрѣбѧт-е**, **-и**; **отрочѧт-е**, **-и**; itd.

Naš jezik. — U našem jeziku dolazi osnova na *t*- u jednini, a u množ. imadu te imenice nastavak -*ad*, i po obliku su jedn. ženskog roda; *tele*, *teleta*–*telad*; *ždrijebe*, *ždrebeta*–*ždrebad*; *kljuse*, *kljuseta*–*kljusad*.

4. Po *r*- promjeni mijenjaju se samo **мати** i **дъшти**; one imaju osnovu na **-ер**: mater-, dъšter-:

Jd. n.	**мати**, **дъшти** 'kći'	Mn. **матер-и**	Dvoj. **матер-и**
g.	**матер-е**, **дъштер-е**	„ **-ъ**	„ **-ѹ**
d.	„ **-и** itd.	„ **-ьмъ**	„ **-ьма**
a.	„ **-е** (i **-ь**)	„ **-и**	
v.	„ **-и**	„ **-и**	
l.	„ **-и**	„ **-ьхъ**	
i.	„ **-ьѭ**	„ **-ьми**	

Glasovne osobine su kao i kod *i*-osnove žen. r., tj. i tu je fakultativno duljenje: **матєрнѭ** (instr.) i zamjenjivanje **ь** sa **є**: **матєрємъ** (dat. mn.) i **матєрєхъ** (lok. mn.).

Naš jezik. — U našem je jeziku *mati* prešla u *a-* promjenu, te je samo nom. i vok. jd. *mati*, a akuz. *mater*; u ostalim padežima dolaze redovni završeci na osnovu *mater-*. Imenica *kći* je samo tako u nom. jd., inače na osnovu *kćer-* dolaze završeci *-i* promjene: *kći*, *kćer-i*, *kćer*, itd.

5. Po *v-* promjeni mijenja se nekoliko imenica *ženskog* roda koje se svršavaju u nom. jd. na **-ы** (postalo od dugog *ū*, pa bi to bila samoglasnička promjena), ali im je inače osnova na *-ъv* (pa se zato stavlja u suglasničku promjenu): **локы—локъвє, любы—любъвє, свєкры—свєкръвє**; a **кръвь** nema ni nom. na **-ы** (ipak u sloven. *kri*).

Jd. n.	**цркы**	Mn.	**цркъв-и**
g.	**цркъв-є**	„	**-ъ**
d.	„ **-и**	„	**-амъ**
a.	„ **-є** (i **-ь**)	„	**-и**
v.	**цркы**	„	**-и**
l.	**цркъв-є** (i **-и**)	**цркъв**	**-ахъ**
i.	„ **-ьѭ** (**-иѭ**)	„	**-ами**

U našem jeziku idu te imenice po *-a-* osnovi: *bukva*, *crkva*, i dr. ili po *i-* osnovi: *krv* i *ljubav*.

b) Promjena pridjeva

Pozitiv. — Neodređeni pridjevi na nepalat. osnovu imadu u nom. jd. mušk. r. **ъ**, sred. r. **о**, pa se mijenjaju kao **рабъ** i **село**, a u žen. r. u nom. jd. **-а**, pa se mijenjaju kao **жена**:

nom. jd. m. i sr. r.	**нов-ъ, нов-о**	žen. r. **нов-а**
gen.	**нов-а** itd.	„ **-ы** itd.

Neodređeni pridjevi na palat. osnovu, opet kao imenice na *jo-* i *ja-* osnovu, imadu

nom. jd. m. i sr. r.	**тъшт-ь, тъшт-є**	žen. r. **тъшт-а**
gen.	**тъшт-а** itd.	„ **-ѩ** itd.

Mijenjaju se kao: **мѫжь, полє** i **доуша**. — Vok. jd. muškoga roda je pravilno na **-є**: **фарисєю слѣпє**.

Komparativ. — Komparativ se tvori od pridjevne osnove i nastavka. Pridjevna je osnova:

1. Na *suglasnik*, jer **ъ** je padežni završetak (a kod pridjeva na **-ък-** otpada i to **-ък-**), pa ostaje osnova: **драг-, хоуд-, лют-, слад-(ък), вис-(ък)**. Na tu se osnovu dodaje osnovski nastavak *-jъs*; na kraju *s* otpada, a ispred *j* nastaje *jotovanje*, tj. $\begin{matrix}\text{к}\\\text{г}\\\text{х}\end{matrix} + j = \begin{matrix}\text{ч}\\\text{ж}\\\text{ш,}\end{matrix}\ \begin{matrix}\text{д}\\\text{т}\end{matrix} + j = \begin{matrix}\text{жд}\\\text{шт,}\end{matrix}\ \begin{matrix}\text{з}\\\text{с}\end{matrix} + j = \begin{matrix}\text{ж}\\\text{ш,}\end{matrix}\ \begin{matrix}\text{л}\\\text{н}\end{matrix} + j = \begin{matrix}\hat{\text{л}}\\\hat{\text{н}}\end{matrix}$; između **п, б, в, м** i *j* umeće se *l* (epentetsko *l*). Tako dobivamo kom-

parativnu osnovu: **дражь-, хоуждь-, люшть-, сладждь-, вишь-**. Njoj se za nom. jd. muškoga roda dodaje *-jь*, pa komparativ glasi: **дражьй, оуждьй, люштьй, сладждьй, вишьй.**

2. Na *samoglasnik* **ѣ**, pa se njoj dodaje osnovski nastavak *-jъs*. Na kraju *s* otpada, a **к, г** ispred **ѣ** (u tvorbi riječi) postaje **ч, ж** (palatalizacija), dok **ѣ** iza palatala postaje **а**: od *nov-ě-jьs = **новѣй** (novějь), *mъnog-ě-jьs = **мъножай**, od *mękъk-ě-jьs = **мѧкъчай.**

Promjena. — U nominativu jedn. (i akuz.) muškoga roda komparativ se svršava na **-ьй** (s fakultativnim duljenjem **ий**) ili na **-ѣй** (**-ай**), a srednjega roda na **-є** ili **-ѣє** (**-ає**). U ostalim padežima dolazi na -jьs- osnovski nastavak -jo, pa od *s* + *j* biva *š*; tako nastaje novi nastavak *-jьšo*, pa se komparativ dalje mijenja kao **мѫжь** i **полє**. — Ženski rod komparativa ima i u nom. jd. nastavak jьs + *ji*, pa se mijenja kao **доуша** (za -*ji* u nom. ispor. **богыни**, koja se također mijenja kao **доуша**).

	Muški rod	Srednji rod	Ženski rod
Jd. n.	**дражьй, новѣй**	**дражє, новѣє**	**дражьш-и, новѣйш-и**
g.	**дражьш-а, новѣйш-а**	**дражьш-а, новѣйш-а**	„ **-ѧ**, „ **-ѧ**
d.	„ **-оу**, „ **-оу**	„ **-оу**, „ **-оу**	„ **-и**, „ **-и**
	itd. (kao **мѫжь**)	itd. (kao **полє**)	itd. (kao **доуша**).

Pridjevi, i u pozitivu i u komparativu, mogu se mijenjati i po složenoj pridjevskoj promjeni (vidi str. 29).

U našem se jeziku samo *neodređeni* pridjevi u pozitivu mijenjaju po toj (imeničnoj) promjeni, i to u jednini: *nov*, *nov-a*, *nov-u*, *nov-e* itd. Ali i tu je instr. muškog i sred. roda i dat.-lok. ženskog roda prema zamjeničnoj promjeni: s *novim* (prema s *mojim*) ili s *novijem* (prema s *tijem*); *novoj* (prema *toj*). U množini su oblici za sva tri roda po zamjeničnoj promjeni osim za nom. i akuz.

k, *g*, *h* se ispred *i* u pridjeva u nas ne mijenja u *c*, *z*, *s* (na pr. nom. mn. *jaki*, *dugi*, *suhi*), kao u stslovj. (**лѣци, дльзи, соуси**) ili u starijem našem jeziku (na pr. u Gundulića: *velici* 'veliki', *visocijeh* gora ili u Lucića: prsti joj su *tanci*, *duzi*); isporedi i Mažuranićev stih: posred *tisijeh glusijeh* tmina.

Pridjevi na *-ski*, *-nji*, *-šnji* nemaju uopće neodređenoga oblika, a u stslovj. je bilo; na pr. **чловѣчьскъ**.

c) Promjena brojeva

Brojevi **єдинъ, -о, -а** i **дъва** (**дъвѣ**) mijenjaju se kao **тъ, то, та** (vidi str. 27); **трьє** (**трн**) i **четырє** (**-и**) mijenjaju se po *i-* promjeni (kao **пѫть** i **кость** u množini: **пѫтьє** i **кости** itd.):

	Muški rod		Ženski i sred. rod
Mn. n.	**трьє** (**трнє**),	**четыр-є**	**три, четыри**
g.	**трьй** (**трий**),	„ **-ъ** (**ь**)	ostalo kao u
d.	**трьмъ** (**трємъ**),	„ **-ьмъ** (**-ємъ**)	muškom rodu
a.	**три**	„ **-и**	
l.	**трьхъ** (**трєхъ**)	„ **-ьхъ** (**-єхъ**)	
i.	**трьми**	„ **-ьми**	

Brojevi od 5—9: **пѧть, шесть, седмь, осмь, девѧть** mijenjaju se kao **кость**; **десѧть** isto tako, samo neki padeži po suglasničkoj promjeni; na pr. lok. jd. **дъва на десѧте** (= 12); u dvojini: **дъва десѧти** (= 20). — **съто** kao **село**; množ. n. **съта**, g. **сътъ** (**пѧть сътъ** = 500); dvoj. **сътѣ** (**дъвѣ сътѣ** = 200). — **Тысѫшта** kao **доуша**. — Redni brojevi: **прьвъ, -о, -а; въторъ, третьи, четврътъ, пѧтъ,** itd. mijenjaju se kao neodređeni pridjevi (po imeničnoj promjeni), ali većinom dolaze u određenom obliku, pa se mijenjaju po složenoj pridjevskoj promjeni (vidi str. 29).

U našem se jeziku *tri* i *četiri* mijenjaju u dvojini (*triju*, *trima*; *četiriju*, *četirma*); *sto* uz 2 i 3 dolazi i u nas u dvojinu: *dvjesta*, tri*sta* (*sta* kao *sela*: dvȁ sela).

2. Zamjenična promjena

Lične zamjenice i povratna imadu svoje posebne oblike, i mijenjaju se ovako:

Jd. n.	азъ	ты	—	Mn. n.	мы	вы
g.	мене	тебе	себе		насъ	васъ
d.	мьнѣ, ми	тебѣ, ти	себѣ, си		намъ	вамъ
a.	мѧ	тѧ	сѧ		ны	вы
l.	мьнѣ	тебѣ	себѣ		насъ	васъ
i.	мъноѭ	тобоѭ	собоѭ		нами	вами

Dvoj. n. a.	вѣ	ва
g. l.	наю	ваю
d. i.	нама	вама
a.	на	ва

Oblici. — Dat. sg. **ми, ти, си** enklitični (nenaglašeni) su oblici. U dat. mn. služe katkada akuz. **ны, вы** za enklitične oblike dat. mn. — U akuz. jd. i mn. dolaze katkad i gen. oblici: **мене, тебе, себе** i **насъ, васъ**.

Naš jezik. — Dat. i lok. jedn. je *meni* prema мьнѣ; ono *e* mj. ь je ili iz gen. (*mene*) ili je prema *tebi*, *sebi* (тебѣ, себѣ; *-i* prema -ѣ kao *ženi* prema женѣ). Enklitički su oblici *mi*, *ti*, *si*.

Akuz. jd. Mjesto *me* мѧ . . . upotrebljava se i gen. *mene*, *tebe*, *sebe*. Kako je *me*, *te*, *se* pravi akuz. jd., to spomenuti oblici mogu stajati i poslije prijedloga (na pr. *na me*, *po te*, *u se*), dok se nasuprot ne može kazati na pr. od *me*, k *mi* itd., nego samo od *mene*, k *meni* itd. Enklitični su oblici gen.-akuz. *me*, *te*, *se* prema naglašenima *mene*, *tebe*, *sebe*.

Instr. jd. *mnom*, *tobom*, *sobom* prema мъноѭ, тобоѭ, собоѭ kao *ženom* prema женоѭ.

Dat., lok. i instr. mn. izjednačili su se: *nama*, *vama*. — Dat. *nam*, *vam* (prema намъ, вамъ) enklitični su oblici prema *naglašenim* oblicima *nama*, *vama*. Prema enkl. dat. ны, въ ima u Crnoj Gori enkl. *ni*, *vi*; na pr. Hajde, braćo, da vi (= vam) pjesmu pjevam.

Prema akuz. mn. ны, вы ima još i danas (u Crnoj Gori) *ne*, *ve* (kao na pr. *ovne* prema овьны); ispor. Mažuranićeve stihove: jer *ne* (= nas) radit hitro nuka vrijeme; nit bi zato barbarim *ve* (= vas) zvali. Inače ga je zamijenio gen., pa glasi *nas*, *vas*. Ti oblici mogu biti enklitični, a poznaju se po tom što nemaju akcenta (ispor. jâ ću *vâs* pitati-jâ ću *vas* pitati).

Sve ostale zamjenice (i brojevi) imadu jednake oblike, a dijelimo ih na nepalatalne (o-) osnove i palatalne (jo-) osnove. U nom. sg. imadu nepalatalne: **-ъ, -о, -а**, a palatalne: **-ь, -е, -а** (ili **-и**).

a) Nepalatalne osnove (т-ъ, т-о, т-а 'taj')

	Muški rod		Srednji rod	Ženski rod
Jd. n.	т-ъ	дроуг-ъ	т-о, дроуг-о	т-а, дроуг-а
g.	т-ого	isto	kao m. rod.	т-оѩ (isto)
d.	т-омоу	isto	kao m. rod.	т-ои (isto)
a.	т-ъ	isto	kao nom.	т-ѫ (isto)
l.	т-омь	isto	kao m. rod.	т-ои (isto)
i.	т-ѣмь	дроуз-ѣмь	kao m. rod.	т-оѭ (isto)
Mn. n.	т-и	дроуз-и	т-а, дроуг-а	т-ы, дроуг-ы
g.	т-ѣхъ	„ -ѣхъ	kao m. rod.	kao m. rod
d.	т-ѣмъ	„ -ѣмъ	kao m. rod.	kao m. rod
a.	т-ы	дроуг-ы	kao nom.	kao nom.
l.	т-ѣхъ	дроуз-ѣхъ	kao m. rod.	kao m. rod
i.	т-ѣми	„ -ѣми	kao m. rod.	kao m. rod
Dvoj. n. a.	т-а	дроуг-а	т-ѣ, дроуз-ѣ	т-ѣ, дроуз-ѣ
g. l.	т-ою	дроуг-ою	kao m. rod	kao m. rod
d. i.	т-ѣма	дроуз-ѣма	kao m. rod	kao m. rod

Tako se mijenjaju još zamjenice: **овъ, онъ; къто, нѣкъто; такъ, какъ, ꙗкъ** (= kakvi), **вьсакъ, сикъ** (= takav), **толикъ, коликъ, ѥликъ, селикъ, мъногъ, самъ** i brojevi: **ѥдинъ; дъва, оба** (za muški rod, a **дъвѣ, обѣ** za srednji i ženski rod; imaju samo dvojinu); i **инъ** 'drugi' ('drukčiji').

b) Palatalne osnove (j-ь = и-же, ѥ-же, ꙗ-же 'koji' i 'on')

	m.	s.	ž.
Jd. n.	иже (онъ)	ѥже	ꙗже
a.	и (jь)	ѥ	ѭ
g.	ѥго	ѥго	ѥѩ
d.	ѥмоу	ѥмоу	ѥи
l.	ѥмь	ѥмь	ѥи
i.	имь	имь	ѥѭ

	m.	s.	ž.
Mn. n.	иже	ꙗже	ѩже
a.	ѩ	ꙗ	ѩ
g.	ихъ	ихъ	ихъ
d.	имъ	имъ	имъ
l.	ихъ	ихъ	ихъ
i.	ими	ими	ими

Dvoj. n.	ꙗже	иже	иже
a.	ꙗ	и	и
g. l.	ѥю	ѥю	ѥю
d. i.	има	има	има

Uz prijedloge dolazi ta zamjenica uvijek sa **н-**: **вꙿ нь, съ нимь**; *n* pripada prijedlogu: vъn-jь, sъn-jimь. Kako je shvaćen *n* kao dio zamjenice, to se on stavljao i uz druge prijedloge: **до** ili **отъ нѥго, къ нѥмоу** i sl. — Kao **иже** mijenjaju se zamjenice: **мой, твой, свой, нашь, вашь, чьй** (**чий**), **нѣчий**; brojevi: **двой, обои, трой**.

Naš jezik. — Nom. jd. mušk. roda ima u starijem jeziku i dijalektima *ov*, *on* i *ta*, *ova*, *ona* prema **тъ, овъ, онъ**; od XV je v. s dodanim *j*: *taj*, *ovaj*, *onaj*. Dolazi i *ovi*, *oni* prema određenom pridjevu: *novi*.

Gen. jd. (i akuz.) je *toga*, *onoga*; *-a* mj. *-o* je prema gen. jd. imenica mušk. i sred. roda. U ženskom rodu je *te*, *moje* kao od *žena*: *žene*.

U dat. i lok. jd. žen. roda izjednačile su se palatalne osnove s nepalatalnim: *mojoj*, *našoj* kao *toj*, *ovoj*.

Instr. jd. ženskoga roda ima *-om* (*ovom*, *mojom*) kao *ženom* prema **женоѭ**.

U množini su se izjednačile nepalatalne osnove s palatalnima, pa imaju *ovih*, *tima* itd. kao *mojih*, *našima*; tako i u instr. jd. *ovim*, *tim* prema *mojim*, *našim* Rjeđi su oblici *ovijeh*, *tijem* prema **овѣхъ, тѣмъ**.

Dat., lok. i instr. mn. izjednačili su se i glase *tima*, *ovima*.

k, *g*, *h* ne mijenjaju se ispred *i* u zamjenicama: *taki*, *mnogi* prema **таци, мънози** (vidi i pridjeve, str. 25).

Zamjenica **и** održala se u obliku za nom. jd. sr. roda (**ѥже**) u svezici *jer*, *jere* (za *r* mj. *ž* isp. moreš i možeš, renem i ženem). Inače je u nominativima *on-*, a u ostalim je padežima uvijek *n-*: *njega*, *njemu* itd.

Akuz. jd. *nj* prema **й** (jь) nalazi se samo uz prijedloge (*na nj*, *u nj*, *za nj*), inače se upotrebljava oblik za gen. *njega*.

Prema **къто** imamo *kto*, a premetanjem *tko* i *ko* (prema ostalim padežima).

Donekle otstupaju od navedenih oblika, i zato ih dajemo posebno, ove zamjenice: **сь** 'taj', **вьсь** 'vȁs, sav' i **чьто** 'što'.

		m.	s.	ž.
Jd.	n.	**сь**	**се**	**си**
	a.	**сь**	**се**	**сьѭ** (**сиѭ**)
	g.	**сего**		**сеѩ**
	d.	**семоу**		**сеи**
	l.	**семь**		**сеи**
	i.	**симь**		**сьѭ**
Mn.	n.	**сии**	**си**	**сьѩ** (**сиѩ**)
	a.	**сьѩ**	**си**	**сьѩ**
	g.	**сихъ**		
	d.	**симъ**		
	l.	**сихъ**		
	i.	**сими**		
Dvoj.	n. a.	**сьꙗ**	**сии**	**сии**
	g. l.	**сью**		
	d. i.	**сима**		

		m.	s.	ž.
Jd.	n.	**вьсь**	**вьсе**	**вьсꙗ** (**вьса**)
	a.	**вьсь**	**вьсе**	**вьсѫ**
	g.	**вьсего**		**вьсеѩ**
	d.	**вьсемоу**		**вьсеи**
	l.	**вьсемь**		**вьсеи**
	i.	**вьсѣмь**		**вьсеѭ**
Mn.	n.	**вьси**	**вьсꙗ**	**вьсѧ**
	a.	**вьсѧ**	**вьсꙗ**	**вьсѧ**
	g.	**вьсѣхъ**		
	d.	**вьсѣмъ**		
	l.	**вьсѣхъ**		
	i.	**вьсѣми**		

U našem jeziku dolazi *s* (od **сь**), *si* (**си**) samo u prilozima *sinoć*, *danas*, *jutros*, *noćas*. Kao zamjenica dolazi u našem starijem jeziku kao *saj* 'taj' (ispor. ov*aj*, on*aj*). — Od **вьсе** postaje *vse*, premještanjem (metatezom) *sve*; iz sred. r. i u muškom: *sav* (pored vȁs). Oblici *vse*, *vsi* itd. dolaze u dijalektima i u starom jeziku.

Jd.	n. a.	**чьто** 'što'
	g.	**чьсо** (**чесо**)
	d.	**чьсомоу** (**чесомоу**)
	l.	**чемь**
	i.	**чимь**

Ispadanjem poluglasa nastalo je *čto*, a *čt* u nas postaje *št* = *što* (ispor. počten = pošten, čtovati = štovati, vojničtvo = vojništvo).

3. Složena pridjevska promjena

Ta je promjena složena od imenične i zamjenične promjene, tj. na imenične oblike dodaju se oblici zamjenice **иже, ѥго, ѥмоу**, itd.; **иже** ima istu službu kao određeni član u francuskom i njemačkom jeziku. Po toj promjeni mijenjaju se određeni pridjevi u pozitivu i komparativi:

		m.	s.	ž.
Jd.	n.	**новъй**	**новоѥ**	**новаꙗ**
	a.	**новъй**	**новоѥ**	**новѫѭ**
	g.	**новаѥго** (**новааго**)		**новъıѩ**
	d.	**новоуѥмоу** (**новоуоумоу**)		**новѣи**
	l.	**новѣѥмь** (**новѣѣмь**)		**новѣи**
	i.	**новъıимь**		**новѫѭ** (**новоѭ**)
Mn.	n.	**новии**	**новаꙗ**	**новъıѩ**
	a.	**новъıѩ**	**новаꙗ**	**новъıѩ**
	g.	**новъıихъ**		
	d.	**новъıимъ**		
	l.	**новъıихъ**		
	i.	**новъıими**		
Dv.	n. a.	**новаꙗ**	**новѣи**	**новѣи**
	g. l.	**новоую**		
	d. i.	**новъıима**		

		m.	s.	ž.
Jd.	n.	**новѣй**	**новѣйшеѥ**	**новѣйшаꙗ**
	a.	**новѣй**	**новѣйшеѥ**	**новѣйшѫѭ**
	g.	**новѣйшаѥго**		**новѣйшѧѩ**
	d.	**новѣйшоуѥмоу**		**новѣйшии**
	l.	**новѣйшиимь**		**новѣйшии**
	i.	**новѣйшиимь**		**новѣйшеѭ**
Mn.	n.	**новѣйшеи**	**новѣйшаꙗ**	**новѣйшѧѩ**
	a.	**новѣйшѧѩ**	**новѣйшаꙗ**	**новѣйшѧѩ**
	g.	**новѣйшиихъ**		
	d.	**новѣйшиимъ**		
	l.	**новѣйшиихъ**		
	i.	**новѣйшиими**		
Dv.	n. a.	**новѣйшаꙗ**	**новѣйшии**	**новѣйшии**
	g. l.	**новѣйшоую**		
	d. i.	**новѣйшиима**		

Glasovne osobine. — Fakultativno duljenje dolazi u nom. sg. m. r.: **ъ** u **ъı** (**новъıй, плетъıй**), a **ь** u **и** (**мьний, хвалий**) I obrnuto, kod oblika na **-ъıим-**, **-ъıих-** imamo **ъ** mj. **ъı**: **новъимь, новъихъ, новъими, новъима**. Asimilacija i sažimanje (kontrakcija) dolaze u gen., dat., lok. jd. muš. i sred. roda: od **новаѥго** — **новоуѥмоу** asimilacijom, pošto je *-j* ispalo,

= новааго, новоуоумоу, kontrakcijom = новаго, новоумоу; новѣѥмь — новѣѣмь — новѣмь.

U našem se jeziku određeni pridjevi, komparativi i redni brojevi mijenjaju kao zamjenice: *novōga*, *novijēga*, *prvōga* itd. kao *toga*, *njega*, samo je pretposljednji slog ostao oduljen.

k, *g*, *h* se i tu ne mijenjaju ispred *i* (*uski*, *dugi*, *suhi*).

B) Glagolska promjena (konjugacija)

Glagoli imaju u stslovj.: 3 lica; 3 broja: jedninu, množinu i dvojinu; 3 prosta vremena: prezent, aorist i imperfekt; 2 načina: indikativ i imperativ; 3 vrste glagolskih imena: glagolske priloge i pridjeve (participe), infinitiv i supin.

1. Glagolske vrste

Glagole svrstavamo po osnovama njihovim, a one su ili infinitivne ili prezentske. *Infinitivna* osnova svršava se na suglasnik ili na samoglasnik. Da odredimo infinitivnu osnovu, nije uvijek dosta samo odbaciti inf. nastavak *-ti*, jer se krajnji suglasnici ispred *-ti* mijenjaju. Zato treba u takvim slučajevima staviti glagol u 2 l. mn. prezenta da se jasno vidi završni suglasnik osnove. Prema završetku infinitivne osnove dijele se glagoli na 6 vrsta, a svaka neparna (tj. I, III i V) ima po više razreda:

I vrsta: glagoli koji se svršavaju na suglasnik, a prema vrsti završnoga suglasnika ima 6 razreda; 7 se razred svršava na samoglasnik: *a*, *i*, *u*:

1 razr. na *d*, *t* (koji postaju *s* ispred *-ti*): *plet-ti = плести, *ved-ti = вести (upor. vod-i-ti);

2 razr. na *z*, *s* (*z* postaje *s* ispred -ti): *griz-ti = грис-ти, нес-ти;

3 razr. na *b*, *p*, *v* (koji ispadaju ispred -ti): *greb-ti = грети (prez. греб-ете); *sup-ti = -соути (prez. на-съп-ете) 'u-suti', *živ-ti = жити (prez. жив-ете); (u nas se između labijala i *-ti* umeće *s*: grep-s-ti: -greb-em, crp-s-ti: crp-em, živ-s-ti: živ-em);

4 razr. na *g*, *k*, *h* (koji sa *-ti* daju *-šti*, danas *-ći*): *žeg-ti = жешти, *pek-ti = пешти, *telk-ti = tlěk-ti = тлѣшти 'tući';

5 razr. na *n*, *m* (koji dolaze u prezentu kao ьn, ъm, a ispred *-ti* postaju ѧ, ѫ): *pьn-ti (prez. пьн-ете) = пѧти 'na-peti'; *dъm-ti (prez. дъм-ете) = дѫти 'na-duti', *jьm-ti (prez. им-ете) = ѩти ispor. kajk. 'pri-jeti' (prez. primete); *klьn-ti (prez. кльн-ете) = клѧти;

6 razr. na *r* (*er* između suglasnika se produljuje i premješta: *rē* pa *rě* *mer-ti = mrēti = мрѣти, *žer-ti = žrē-ti = жрѣти;

7 raz. na samoglasnik *a*, *i*, *u*: зна-ти, би-ти 'tući', пи-ти, чоу-ти;

II vrsta: glagoli na -нѫ: трѧс-нѫ-ти, двиг-нѫ-ти, ми-нѫ-ти;

III vrsta: glagoli na -ѣ:

1 razr.: glagoli koji i u prezentu imaju ѣ: оумѣ-ти, желѣ-ти, имѣ-ти;

2 razr.: glagoli koji u prezentu gube ѣ (i imaju prez. kao IV vrsta): видѣти (prez. види-те), летѣти (prez. летите), велѣти (prez. велите); *krikě-ti = kričěti = кричати; *legě-ti = ležě-ti = лежати (г, к ispred ѣ postaju ж, ч, a ѣ iza ж, ч postaje opet *a*. Ispor. i komparativ);

IV vrsta: glagoli na -и: носи-ти, хвали-ти; моли-ти;

V vrsta: glagoli na -а:

1 razr. čuva -а i u prez.: дѣла-ти (prez. дѣла-ѥте), събира-ти (събира-ѥте), кланꙗ-ти (кланꙗ-ѥте);

2 razr. gubi -а u prez.: глагола-ти (prez. глагол-ѥте), пьса-ти (prez. пишете), плака-ти (плачете);

3 razr. gubi -а, i osnovski samoglasnik se mijenja: бьра-ти (prez. бер-ете), зъва-ти (зов-ете);

4 razr. gubi -ꙗ u prez.: дѣꙗ-ти (prez. дѣ-ѥте), покаꙗ-ти (prez. пока-ѥте) сѧ;

VI vrsta: glagoli na -ова- (-ева), a u prez. je osnova na -оу: коупова-ти (коупоу-ѥте).

Glasovne promjene. — U korenskim se slogovima i nastavcima često zamjenjuju samoglasnici po određenim zakonima; samoglasnik može i nestati. Tako imamo: вести (od *ved-ti), вод-ити; мьр-ете mr-ete, мрѣ-ти (od *mer-ti), по-мор-ъ; бьр-ати br-ati, бер-ете, съ-бор-ъ sa-bor, z-bor; пьн-ете na-pn-ete, пѧти (pen-ti) na-pe-ti; дъм-ете na-dm-ete, дѫти (don-ti) na-du-ti. Takovo se zamjenjivanje zove *prijevoj*.

2. Građenje glagolskih oblika

Glagolski se oblici tvore od osnova prezentskih ili infinitivnih. Od prezentske osnove postaju: prezent, imperfekt (i od infin.), imperativ, glagol. prilog sadašnji i particip prezenta pasiva. Od infinitivne osnove grade se: aorist (i imperf. kod nekih glagola), glagol. prilog prošli, glagol. pridjev prošli, glagol. pridjev trpni, infinitiv i supin. Za svaki oblik potrebno je glagolskoj osnovi dodati *osnovni nastavak*, a kod vreména i imperativa još i *lične* završetke. Lični završeci su: primarni i sekundarni;

	primarni su:	sekundarni:
Jedn. 1 l.	-ѫ (мь)	-ъ (= m)
2 l.	-ши (си)	-(= s) } otpadaju na kraju
3 l.	-тъ	-(= t)
Množ. 1 l.	-мъ	-мъ
2 l.	-те	-те
3 l.	-ѫтъ (o-ntъ), -ѧтъ (= i-ntъ)	-ѫ (= o-nt), -ѧ (i-nt)
Dvojina 1 l.	-вѣ	-вѣ
2 l.	-та	-та
3 l.	-те	-те

Primarni se lični završeci dodaju u prezentu, sekundarni u aoristu, imperfektu i imperativu. U 1 l. jd. prezenta je gotovo u svih glagola ѫ odn. ѭ od osnovskog nastavka -o (-jo) i (po svoj prilici sekundarnog) ličnog završetka (o + m = ѫ). U 3 l. pl. od -o + ntъ = -ѫтъ, od i + ntъ = -ѧтъ.

a) Prezent

Prezent se stvara od *prezentske* osnove i ličnih završetaka. Prema prezentskoj osnovi glagoli se dijele na 5 vrsta:

I vrsta: prez. osnova na *-o/e*.

Jd.	1 l. ид-ѫ	Mn.	1 l. идє-мъ	Jd.	1 l. рєк-ѫ	Mn.	1 l. рєчє-мъ
	2 l. идє-ши		2 l. идє-тє		2 l. рєчє-ши		2 l. рєчє-тє
	3 l. идє-тъ		3 l. ид-ѫтъ		3 l. рєчє-тъ		3 l. рєк-ѫтъ

Dvoj.	1 l. идє-вѣ	Dvoj.	1 l. рєчє-вѣ
	2 l. идє-та		2 l. рєчє-та
	3 l. идє-тє		3 l. рєчє-тє

Glagoli s tom prez. osnovom imaju ispred -o/e suglasnik, stoga se tako mijenjaju glagoli: I vrste 1—6 razr. i V vrste 3 razr.; na pr. плєт-ѫ, -єши . . ., чьт-ѫ, -єши . . . od чисти = *čit-ti (I, 1); гриз-ѫ, -єши . . ., млъз-ѫ, -єши od *melz-ti = mlěz-ti, млѣсти (I, 2); жив-ѫ, єши od жити; чрѣп-ѫ, -єши od *čerp-ti = črěp-ti. чрѣти 'crpsti' (I, 3); пєк-ѫ, пєчє-ши od пєшти; жєг-ѫ, жєжє-ши . . . od жєшти; тлък-ѫ, тлъчє-ши . . . od *telk-ti = tlěk-ti = тлѣшти 'tući' (I, 4)[1]; пьн ѫ, -єши od пѧти 'napeti'; дъм-ѫ, -єши od дѫти 'na-duti' (I, 5); мьр-ѫ, -єши . . . od *mer-ti = mrě-ti = мрѣти; жьр ѫ, -єши . . . od *žer-ti = žrě-ti = жрѣти[1] (I, 6); бєр-ѫ, -єши . . . od бьрати, зов-ѫ, -єши . . . od зъвати (V, 3). Ovamo pristaje i glagol ити, jer prezent tvori od osnove *ido-*; i glagol бꙑти, jer je prezent: бѫдѫ, бѫдєши . . .

II vrsta: prez. osnova na *-no/ne*

Jd.	1	въс-крьс-нѫ	Mn.	1	въс-крьснє-мъ	Dvoj.	1	въс-крьснє-вѣ
	2	„ -нє-ши		2	„ -тє		2	„ -та
	3	„ -нє-тъ		3	„ -нѫтъ		3	„ -тє

Tako se mijenjaju samo glagoli II vrste, koji imadu inf. osnovu na -нѫ: двиг-нѫ, -нєши; гꙑб-нѫ, -нєши; ми-нѫ, -нєши; ник нѫ, -нєши; ѹсъх-нѫ, -нєши; ста-нѫ, -нєши od стати.

[1] *-el-*, *-er-* između suglasnika produljuju *e*, a likvide mijenjaju mjesta svoja: lē, rē = лѣ, рѣ To mijenjanje mjesta zove se premještanje (*metateza*) (vidi i uvod str. 2, t. 4).

III vrsta: prez. osnova na *-jo/je*

Jd.	1 зна-ѭ	Mn.	1 зна-ємъ	Jd.	1 плачѫ (*plak-ją)	Mn.	1 плачємъ
	2 зна-єши		2 зна-єтє		2 плачєши		2 плачєтє
	3 зна-єтъ		3 зна-ѭтъ		3 плачєтъ		3 плачѫтъ

Dvoj.	1 зна-євѣ	Dvoj.	1 плачєвѣ
	2 зна-єта		2 плачєта
	3 зна-єтє		3 плачєтє

U tu vrstu idu glagoli koji u infinitivnoj osnovi imaju samoglasnik (osim glagola V vrste 3 razr. бьрати, зьвати): чѹ-ѭ -єши; пь-ѭ ili пи-ѭ, -єши (I, 7); ѹмѣ-ѭ, -єши (III, 1); дѣла-ѭ, -єши; послѹша-ѭ, -єши (V, 1); дѣ-ѭ, -єши od дѣꙗти (V, 4). Kod glagola V, 2 otpada u prezentu infin. završetak *-a*, pa se završni suglasnik osnove ispred -jo/je mijenja (jotovanje): глагол-ѭ, -єши od глагола-ти; лъжѫ, лъжєши od лъга-ти; пишѫ (od *pis-ją), пишєши od писа-ти; кѫплѭ (od *kąp-ją), кѫплєши od кѫпа-ти (epentetsko *l*). Glagoli VI imaju u prezentu mjesto inf. -ова (-єва) osnovu na -ѹ: кѹпѹ-ѭ, -єши od кѹп-ова-ти; вою-ѭ, -єши od воєвати; i dr.

IV vrsta: prez. osnova na *-i*

Jd.	1 хвалѭ (*hvali-ą)	Mn.	1 хвали-мъ	Jd.	1 виждѫ (*vidi-ą)	Mn.	1 види-мъ
	2 хвали-ши		2 хвали-тє		2 види-ши		2 види-тє
	3 хвали-тъ		3 хвалѧтъ		3 види-тъ		3 видѧтъ

Dvoj.	1 хвали-вѣ	Dvoj.	1 види-вѣ
	2 хвали-та		2 види-та
	3 хвали-тє		3 види-тє

Osnovno *-i* u 1 l. sg. ispred vokala (*ą*) postaje *j*, pa se suglasnik ispred *j* mijenja po glasovnim zakonima (jotovanje). U tu vrstu idu glagoli IV i III, 2 (koji gube ѣ i dobijaju *-i*): бѹждѫ, бѹди-ши; млаштѫ, млати-ши; ношѫ, носи-ши (IV); виждѫ, види-ши od видѣ-ти; лєштѫ, лєтиши od лєтѣ-ти, тръплѭ, тръпиши od тръпѣ-ти (III, 2). — Od хотѣти je хоштѫ, хоштєши . . . хотѧтъ.

V vrsta: Glagoli bez osnovskog nastavka u prezentu

U tu vrstu ide samo 5 glagola, koji nemaju u prez. osnovskoga samoglasnika, pa se zato zovu „atematski" glagoli. Lični se završeci dodaju čistoj glagolskoj osnovi (korijenu koji je na suglasnik osim kod има-мь). To su: єсмь, дамь, ꙗмь, вѣмь i имамь. U 1 i 2 l. je završetak -мь, -си . . .

1. Od бꙑти prezentska osnova je *es-* (lat. *esse*), a *e* na početku = *je*:

Jd.	1 єсмь	Mn.	1 єсмъ	Dvoj.	1 єсвѣ
	2 єси (*es-si)		2 єстє		2 єста
	3 єстъ		3 сѫтъ		3 єстє

Odrično je нѣсмь (*ne-esmь), нѣси, нѣстъ . . . itd. — Svršeni je prezent (sa značenjem budućnosti) od osnove *bąd-*: бѫд-ѫ, бѫд-еши, itd. (I, 1); i ostali oblici.

2. Od дати je prez. osnova *dad-* (udvostručen korijen *da-*), a završno *d* ispada ispred *m*, *s*, *v*, ili se mijenja u *s* ispred *t*. Neokrnjena osnova dolazi samo u 3 l. mn.

Jd. 1 дамь	Mn. 1 дамъ	Dvoj. 1 давѣ
2 даси	2 дасте	2 даста
3 дастъ	3 дадѧтъ	3 дасте

Ostali su oblici (osim imperf. i imperativa) od osnove *da-*.

3. Od ꙗсти prez. osnova je *ěd-* (koja postaje *jěd-* = *jad-*); kad je s prijedlogom na suglasnik, onda ostaje ѣ (из-ѣсти). S krajnjim *d* od osnove zbiva se isto kao i kod дати:

Jd. 1 ꙗмь	Mn. 1 ꙗмъ	Dvoj. 1 ꙗвѣ
2 ꙗси	2 ꙗсте	2 ꙗста
3 ꙗстъ	3 ꙗдѧтъ	3 ꙗсте

Kod ovog je glagola i inf. osnova *jad-* (-ěd).

4. Od вѣдѣти ‚znati' prez. osnova je *věd-*, a s krajnjim *d* zbiva se kao kod дати:

Jd. 1 вѣмь	Mn. 1 вѣмъ	Dvoj. 1 вѣвѣ
2 вѣси	2 вѣсте	2 вѣста
3 вѣстъ	3 вѣдѧтъ	3 вѣсте

5. Od имѣти (postalo od **ъm-* = *jъm-* = *im-*) prezent je: имѣ-ѭ, имѣ-ѥши (III prez. vrsta), od *imě-* osnove su i drugi oblici. Taj glagol glasi i имати, prezent ѥмлѭ, ѥмлѥши (osnova *jъm-* ima u prez. prijevoj *jem-*, kao od *bъr*-ati prezent *ber*-ą). Prezent ima i po ovoj (V) vrsti:

Sg. 1 имамь	Pl. 1 имамъ	Dual 1 имавѣ
2 имаши	2 имате	2 имата
3 иматъ	3 имѫтъ	3 имате

Naš jezik. — Dvojine kod glagola u našem jeziku uopće nema. U 1 l. jd. prema -ѫ bilo je u starijem jeziku *-u*: *budu*, *molju* . . . Danas je tako samo u dva glagola: *hoću* i *mogu* (*velju* i *viđu* su pokrajinski oblici). Svi ostali glagoli imaju *-m* sa samoglasnikom ispred sebe koji se nalazi u 2 i 3 l. jd. i 1 i 2 l. mn. ispred ličnoga završetka: *idem*, *gledam*, *nosim* (id-*e*-š, gled-*a*-mo, nos-*i*-te). To *-m* je iz V prez. vrste: *gledam* kao дамь, имамь; od glagola s osnovom na *-a* prešao je taj završetak i na ostale glagole. Glagoli V, 1 sažimaju -аѥ- u dugo *-ā-*: знаѥши *znâš*, знаѥте *znâte*, a onda i u 1 l. *znâm*.

U 2 l. jd. naš završetak *-š* nastao je nezavisno prema -ши; tako i *-mo* u 1 l. mn. prema -мъ.

U 3 l. jd. i mn. u nas nema -тъ: *ide*, *gledaju*, *nose*.

b) Imperativ (zapovjedni način)

Nema 1 l. jd. i 3 l. mn. i dvojine (zamjenjuju se s да i prezentom u tim licima) да слышитъ, да знаѭтъ i dr. Kod I i II prez. vrste

imperativna se osnova svršava na -и u jedn., -ѣ u mn. i dvojini; III i IV prez. vrsta ima svugdje -и.

Sg. 1 —	Pl. 1 идѣмъ	Sg. 1 —	Pl. 1 хвалимъ
2 иди	2 идѣте	2 хвали	2 хвалите
3 „	3 —	3 „	3 —
Dual 1 идѣвѣ		Dual 1 хваливѣ	
2 идѣта		2 хвалита	

Ako se prez. osnova razlikuje od infinitivne, onda je redovno u imperativu ona koja je i u prezentu:

чьти (prez. чьтѫ),	тлъци (prez. тлъкѫ),	коупоуи (prez. коупоуѭ),
чьтѣте	тлъцѣте	коупоуите

Glagoli пешти, решти, тешти imadu: пьци, пьцѣте; рьци, рьцѣте; тьци, тьцѣте, ma da je prezent пекѫ, рекѫ, текѫ.

V prez. vrsta ima:

od дати : даждь, od ꙗсти : ꙗждь, od вѣдѣти : вѣждь
дадите, ꙗдите, вѣдите

ali od быти: бѫди, бѫдѣмъ, бѫдѣте.

U našem jeziku dolazi u imperativu u množini -ѣ- (= e) samo u kajkavskom: plet*e*mo, rec*e*te.

c) Imperfekt (prеđašnje nesvršeno vrijeme)

Ima osnovu na -ѣах- ili -ах- + osnovski samoglasnik *o* za 1 lica svih brojeva i 3 l. mn., odn. *e* za ostala lica; ispred tog *e* mijenja se *h* u *š*: *id-ěah-o, *zna-ah-o. Na tu osnovu dolaze sekundarni lični završeci; od osnovskog samoglasnika *o* i ličnog završetka *m* = ъ u 1 l. jd., a u 3 l. mn. od *o* + nt = ѫ; na pr.

Jd. 1 ид-ѣах-ъ (*-o-m)	Mn. 1 ид-ѣахо-мъ	Jd. 1 зна-ах-ъ	Mn. 1 знаахомъ
2 ид-ѣаше (-s otpada)	2 ид-ѣаше-те	2 знааше	2 знаашете
3 ид-ѣаше (-t „)	3 ид-ѣах-ѫ	3 знааше	3 знаахѫ
Dvoj. 1 ид-ѣахо-вѣ		Dvoj. 1 знааховѣ	
2 ид-ѣаше-та		2 знаашета	
3 ид-ѣаше-те		3 знаашете	

U 2 l. množ. i 2 i 3 l. dvojine mjesto -шете, -шета dolazi i -сте, -ста: идѣасте, знаасте. Imperfekt na -ахъ imadu u pravilu samo glagoli s *infinitivnom* osnovom na -ѣ, -а: грѣ-ахъ od грѣти, оумѣ-ахъ od оумѣти, бѣжа-ахъ od бѣжати, глагола-ахъ, дѣꙗ-ахъ. Ostali glagoli imadu -ѣахъ, i to na *prezentsku* osnovu; *k*, *g*, *h* ispred ѣ postaju *č*, *ž*, *š*, a iza palatala ѣ postaje *a* (ispor. istu pojavu u komparativu, str. 25): чьт-ѣахъ, мьр-ѣахъ, плов-ѣахъ; печаахъ, жежаахъ (od *pek-ěahъ, *žeg-ěahъ); биꙗахъ (od *bijěahъ), чоуꙗахъ; хвалꙗахъ, боуждаахъ, млаштаахъ (uporedi prez. хвалѭ, боуждѫ, млаштѫ). Od быти je imperfekt:

Jd. 1 бѣахъ	Mn. 1 бѣахомъ	i: Jd. 1 бѣхъ	Mn. 1 бѣхомъ
2 бѣаше	2 бѣашете	2 бѣ	2 бѣсте
3 бѣаше	3 бѣахѫ	3 бѣ	3 бѣшѧ
Dvoj. 1 бѣаховѣ		Dvoj. 1 бѣховѣ	
2 бѣашета		2 бѣста	
3 бѣашете		3 бѣсте	

U našem jeziku 1 l. mn. ima završetak *-smo* (bijasmo) prema 2 l. mn. (bija*ste*); a 2 l. mn. uvijek *-ste* (nikad -шете). U starom našem jeziku nalazimo 1 l. mn. *-homo* (prema 1 l. prez. *-mo*): bijahomo.

d) **Aorist** (pređašnje svršeno vrijeme)

Dvije su vrste aorista: *prosti* (ili asigmatski) aorist i *složeni* (ili sigmatski) aorist. Složeni (sigmatski) aorist je, opet, dvojak: 1. stariji tip, koji dobiva oznake aorista *s* odn. *h* neposredno na glagolsku osnovu (korijen), i 2. noviji tip, koji ima između glagolske osnove i aorisne oznake *s* odn. *h* osnovski samoglasnik.

I. *Prosti* (asigmatski) aorist imadu samo glagoli kojima se osnova svršava na konsonant (I i II vrsta). Korijenu se dodaje osnovski samoglasnik *-o* (za 1 l. svih brojeva i 3 l. mn.) odn. *e* (za ostala lica) + lični završeci sekundarni. Osnovski samoglasnik *o* u 1 l. jedn. + lični završetak *m* = ъ, a *o* + *nt* u 3 l. mn. = ѫ; u 2 i 3 l. jedn. završeci otpadaju:

Jd. 1 ид-ъ	Mn. 1 идо-мъ	Jd. 1 рек-ъ	Mn. 1 рекомъ
2 иде	2 идете	2 рече	2 речете
3 иде	3 идѫ	3 рече	3 рекѫ
Dvoj. 1 идовѣ		Dvoj. 1 рековѣ	
2 идета		2 речета	
3 идете		3 речете	

II. *Složeni* (sigmatski) aorist

1. *starijeg* tipa nastaje dodavanjem glagolskoj osnovi za aorist karakterističnog *-s* + sekundarnog ličnog završetka; u 1 l. svih brojeva između *-s* i ličnih završetaka dolazi osnovski samoglasnik *-o-* (a *-o* + *m* = ъ); u ostalim licima dolaze lični završeci neposredno na *-s* (u 3 l. mn. *-nt* iza *s* = ѧ). Glagoli s infinitivnom osnovom — od koje se aorist tvori — na *suglasnik* (I, 1—5), imadu u svim licima aorisnu osnovu na *-s*, a suglasnici *d*, *t*; *z*, *s*; *b*; *g* ispred *s* ispadaju; po glasovnim zakonima korenski samoglasnik ima *viši stepen prijevoja*: ѣ prema е, а prema о, и prema ь, рѣ (-er) prema ръ (ьr), na pr. od вести (*ved-) aorist je вѣс-ъ (*ved- = *věd-s = věs-o-m = věs-ъ); od бости (*bod-ti) басъ; od жешти (*žeg-ti): жасъ (*žěgs = žas). Glagoli s infinitivnom osnovom na *samoglasnik* imaju u 1 l. svih brojeva i 3 l. mn. u aorisnoj osnovi *h* (mjesto *s*), koje u 3 l. mn. ispred ѧ postaje *š*; inače je sve kao i u glagola s osnovom na suglasnik. Prema tome je aorist:

Jd. 1 вѣсъ, нѣсъ	Mn. 1 вѣсомъ, нѣсомъ	Dvoj. 1 вѣсовѣ, нѣсовѣ
2 } iz prostog	2 вѣсте, нѣсте	2 вѣста, нѣста
3 } aor. веде, несе	3 вѣсѧ, нѣсѧ	3 вѣсте, нѣсте

Jd. 1 зна-х-ъ, бꙑхъ	Mn. 1 знахомъ, бꙑхомъ
2 зна, бꙑстъ (бꙑ)	2 знасте, бꙑсте
3 зна, бꙑстъ (бꙑ)	3 знашѧ, бꙑшѧ
Dvoj. 1 знаховѣ, бꙑховѣ	
2 знаста, бꙑста	
3 знасте, бꙑсте	

2. Sigmatski aorist *novog* tipa imadu glagoli na suglasnik, dakle oni koji imaju i prosti aorist. Na infinitivnu osnovu dodaje se u 1 l. svih brojeva i u 3 l. mn. osnovski samoglasnik *o* + *h* + lični završetak, u 2 l. mn. i 2 i 3 dv. *o* + *s* + l. završetak; ostalo je isto kao u aoristu kod glagola s infinitivnom osnovom na samoglasnik:

Jd. 1 ид-о-х-ъ	Mn. 1 идохомъ	Dvoj. 1 идоховѣ
2 иде } iz prostog	2 идосте	2 идоста
3 иде } aorista	3 идошѧ	3 идосте

Prema svemu rečenom glagoli na suglasnik u inf. osnovi mogu imati sva tri aorista (prosti, složeni starog i novog tipa); glagoli na samoglasnik samo složeni staroga tipa.

U našem jeziku imadu samo taj aorist glagoli na suglasnik (rek-o-h, od-o-h i dr.), a glagoli na samoglasnik kao u stslovj. (po-zna-h, vidje-h). Mjesto završetka -хомъ u 1 l. mn. imamo *-smo* (idosmo, znasmo) prema 2 l. mn. U starijem jeziku dolazi i *-homo* (čuhomo); *-mo* je prema 1 l. mn. prezenta.

e) **Participi** (glagolski prilozi i pridjevi)

1. *Glagolski prilog sadašnji* ima u muškom i srednjem rodu -ꙑ, u ženskom rodu -ѫшти (od *-ąt-ji*, a *tj* = *št*) kod I i II prez. vrste; -ѭ, -ѭшти kod III vrste; a -ѧ, -ѧшти kod IV vrste. Svi ostali padeži su od osnove na *-ąšt-* odn. *-ęšt-* (po imeničnoj promjeni -jo i -ja osnova):

	muš. i sred. r.	žen. r.	m. i s. r.	žen. r.	m. i. s. r.	žen. r.
Sg. n.	ид-ꙑ 'idući'	ид-ѫшти	зна-ѭ	знаѭшти	хвалѧ	хвалѧшти
g.	ид-ѫшта	ид-ѫштѧ	знаѭшта	знаѭштѧ	хвалѧшта	хвалѧштѧ

Od бꙑти je сꙑ, сѫшта . . . — Mogu se mijenjati i po složenoj pridjevskoj promjeni: идꙑи, gen. идѫштаѥго (идѫштааго) itd.

2. *Particip prezenta pasiva* dobiva se od prez. osnove s nastavkom *-mъ*, *-mo*, *-ma*: ведо-мъ, -ма, -мо; знаѥ-мъ, -ма, -мо; види-мъ, -ма, -мо. Mijenja se kao neodređeni pridjev (po o-, a- osnovama), a značenje mu je: *koji se može* voditi (po-vod-ljiv), znati, vidjeti (vid-ljiv). Ispor. pridjev *pitom* (od pitati, tj. koji se dâ pitati, hraniti).

3. *Glagolski prilog prošli* stvara se s nastavkom *-ъs*, ako je infinitivna osnova na suglasnik, ili *-vъs*, ako je inf. osnova na samoglasnik. U nom. jd. m. i s. r. je u prvom slučaju -ъ odn. -ь (iza palatala), u drugom *-vъ*. U ostalim oblicima dobivaju spomenuti nastavci još nastavak *-jo*, za žen. r. *-ja* (odn. *-ji*, kao **богыни**), pa je od $s + j = š$, a mijenja se po imeničnoj promjeni *jo*-i *ja*- osnova:

Jd. n. m. i s. **шьдъ** ž. **шьдъши**; **бивъ** ž. **бивъши**; **хвальь** ž. **хвальши**
g. **шьдъша, шьдъшѧ**; **бивъша, бивъшѧ**; **хвальша хвальшѧ** itd.

Mogu se mijenjati i po složenoj pridjevskoj promjeni: **бивъй, бивъшаѥго** itd.

4. *Glagolski pridjev prošli* (particip preterita aktivnog) postaje od inf. osnove i nastavaka **-лъ, -ло, -ла**; osnovno *d, t* ispada ispred *l*: **пле-лъ, -ло, -ла** (od *plet-lъ); **шьлъ, -о, -а** (od *šьd-lъ), **видѣлъ, -о, -а**; **молилъ, -о, -а**, i dr. Od **бꙑти** je **бꙑлъ, -о, -а**.

5. *Glagolski pridjev trpni* (particip preterita pasivnog) postaje od inf. osnove i **-енъ, -о, -а** ili **-нъ, -о, -а** ili **-тъ, -о, -а**, i mijenja se kao neodređeni pridjev: **плетенъ, печенъ, знанъ, бьранъ**; **одѣтъ** i dr. Glagoli IV prez. vrste mijenjaju *d, t* u *žd, št*: **виждевъ** (od *vidjen), **млаштенъ** (od *mlatjen), **осѫжденъ** (od *osądjen), i dr.

f) Infinitiv i supin

Infinitiv, vidjeli smo, postaje od inf. osnove + **-ти**; kod glagola na *k, g, h* infinitiv glasi **-шти**: **решти** (*rek-ti), **жешти** (*žeg-ti), **врѣшти** (*verh-ti = vrěh-ti), i dr. Supin nastaje od iste osnove + **-тъ**: **знатъ, ловитъ, бꙑтъ**, i znači namjeru.

g) Složena vremena

1. *Perfekt* (prošlo vrijeme) je sastavljen od glagol. pridjeva prošlog i prezenta glag. **бꙑти**, (**ѥсмь, ѥси . . .**): **глаголалъ ѥси, видѣлъ ѥсмь, пришьлъ ѥстъ**, i dr.

2. *Pluskvamperfekt* (davno prošlo vrijeme) od glagol. pridjeva prošlog i imperfekta glagola **бꙑти** (**бѣахъ** ili **бѣхъ**): **послалъ бѣаше, пришьли бѣшѧ**, i dr.

3. *Kondicional* (pogodbeni način) od glagol. pridjeva prošlog i posebnog oblika glag. **бꙑти: бимь, би, би, бимъ, бисте, бишѧ** ili **бѫ**: **аште бисте слѣпи бꙑли, не бисте имѣли грѣха**; **аште би бꙑлъ грѣшьнъ . . .**

4. *Futur I* od infinitiva i prezenta **имамь, хоштѫ, начьнѫ**: **имѣти имаши** 'imaćeš', **ꙗвити сѧ хоштеши** 'javićeš se', **мьнѣти начьнѫтъ** 'počnu misliti = misliće'. Prezent svršenoga glagola služi također za futur I (v. str. 39, t. 2).

5. *Futur II* od glagol. pridjeva prošlog i prezenta **бѫдѫ, бѫдеши**: **ѥгда бѫдетъ пришьлъ**.

6. *Pasiv* nema posebnih oblika, nego se tvori od participa *pasivnog*, prezenta ili perfekta, i od vremena glagola *biti* ili *bivati*; na pr.: **осѫжденъ ѥси, зъванъ же бѣ Іисусъ, плетоми бꙑвахѫ**, i dr. — ili se upotrebljava povratni glagol sa **сѧ** za pasiv.

C) Najvažnije iz sintakse

Radi lakšeg razumijevanja i prevođenja tekstova potrebno je znati ovo:

1. U stslovj. nije bilo naročite posvojne zamjenice za treća lica (kao naše: *njegov, njezin, njihov*), nego se u tu svrhu upotrebljavao genitiv lične zamjenice: **ѥго, ѥѩ, ихъ**; na pr. **оученици его** = učenici njega, tj. njegovi; **мати его** = mati njegova; **отьци ихъ** = ocevi njihovi; **доухъ ѥѩ** = dah njezin. U dvojini gen. lične zamjenice zamjenjuje posvojnu zamjenicu i za 1 i 2 l.: **сꙑнъ наю** = sin naš (= nas dvoje roditeljâ); **да отврьзета сѧ очи наю** = naše oči (od dvojice); **сь ли ѥстъ сꙑнъ ваю** = sin vaš (tj. oca i matere), i dr. Posvojne su zamjenice: **мой** (1 l.), **твой** (2 l.), **свой** (povratno-posvojna), **нашь, вашь**.

2. *Budućnost* se izriče rjeđe navedenim složenim vremenom (futurom I), nego češće prezentom svršenih glagola: **и бѫдетъ ѥдино стадо** = biće jedno stado; **тꙑ наречеши сѧ Кифа** = zvaćeš se K.; **дадите, и дастъ сѧ вамъ** = i daće vam se; **горе вамъ насꙑштении, ѣко възалчете сѧ** = jer ćete ogladnjeti, i dr.

3. U stslovj. ima *dativ apsolutni* (ispor. grčki *genitiv* apsolutni, lat. *ablativ* apsolutni). Subjekt dolazi u dativ, a predikat je glagolski prilog (particip) također u dativu; poslije njih dolazi lični glagol kao predikat cijele rečenice. Takav dativ apsolutni ima značenje zavisne rečenice, pa se prevodi obično vremenskom rečenicom (ili pogodbenom): imenica kao subjekt, particip kao predikat; na pr. **дьни же бꙑвъшоу . . . плѧса дъшти** = kad je bio dan . . . plesaše kći; **и не доставъшоу виноу глагола мати** = i kad nije dostalo vina, govoraše mati; **обѣдоуѭштемъ имъ видѣаше патриархъ** = dok su objedovali, viđaše patrijarh, i dr.

Drugi dio: Hrvatskosrpska redakcija staroslovjenskoga jezika

I. REDAKCIJA ILI RECENZIJA STAROSLOVJ. JEZIKA

Od XII vijeka dalje Rusi, Bugari, Srbi i oni Hrvati koji se služe stslovj. kao liturgijkim jezikom mijenjaju stslovj. jezik. Da su ga uopće zadržali, da ga nisu sasvim zamijenili sa svojim narodnim jezikom-uzrok je tome dvojak: 1. zbog svetinje sadržaja zadržan je u liturgijskim knjigama i prvobitni jezik, a on je staroslovjenski; 2. on se u ono doba manje razlikovao od spomenutih narodnih jezika nego što se danas razlikuje. Ipak su prepisivači stslovj. liturgijskih knjiga, a za štampanja i redaktori njihovi, mijenjali donekle i jezik tih knjiga: nehotice, jer ga sami nisu više potpuno razumjeli, ili s namjerom da vjernicima bude razumljiviji. Mijenjanje stslovj. jezika prema narodnim jezicima bilo je dvovrsno: mijenjao se samo *izgovor* nekih glasova, a slova su ostala ista kao u stslovj.; ili je promijenjen i *glas i slovo*. Promijenjeni su uglavnom glasovi, tj. mjesto onih stslovj. glasova kojih nije bilo u narodnim jezicima stavljeni su glasovi narodnih jezika. Manje su promjene morfološke (u oblicima) i leksikalne (u rječniku).

Tako preinačene stslovj. spise nazivamo *redakcija* ili *recenzija*, pa imamo: rusku, bugarsku, srpsku i hrvatsku redakciju stslovj. jezika. Jezik takav naziva se i: ruskoslovjenski, bugarskoslovjenski, srpskoslovjenski, hrvatskoslovjenski. Kako je on bio crkveni (liturgijski) jezik, nazivaju ga i *crkvenoslovjenski,* dok se stslovj., koje bio crkveni jezik od 9 do 12 v., zove „*staro*crkvenoslovjenski".

II. HRVATSKOSRPSKA REDAKCIJA

a) Crkveni (liturgijski) jezik

Staroslovjenske liturgijske knjige prepisivali su — a od XV v. i štampali — Hrvati i Srbi mijenjajući ih prema svome narodnom jeziku, i tako su stvorili hrvatsku i srpsku redakciju staroslovjen. jezika. Srpskoslovjenski je bio crkveni jezik kod svih Srba (pravoslavnih) od 12 do 18 v. Štampane crkvene knjige srpske recenzije zovu se *srbulje.* Već od 17, a naročito od 18 v. dobavljali su Srbi crkvene knjige od Rusa. S tim knjigama uvedena je u crkvu mjesto srpske — kao tobože ispravnija — *ruska* redakcija staroslovj. jezika. Ruskoslovjenski je i danas

liturgijski jezik svih istočnopravoslavnih Slovjena (tj. Srba, Bugara, Rusa, Ukrajinaca i Bjelorusa) i grkokatoličkih (tj. Hrvata u Žumberku i Ukrajinaca-Rusina ili Malorusa).

Kod Hrvata je staroslovjenski jezik u ranom srednjem vijeku (do 12 v.) bio liturgijski jezik vjerojatno u svim hrvatskim krajevima. Ali od 12 v. u hrvatskoj redakciji čuvao se samo u onim krajevima gdje se liturgija glagoljala (= govorila slovjenskim jezikom), a liturgijske su knjige pisane glagoljicom. Od 12—15 v. bilo je to ponajviše u primorskim krajevima, a ponegdje i u Bosni (u 16 i 17 v. ponegdje i u Posavskoj Hrvatskoj). Svećenici koji su službu Božju glagoljali i pisali glagoljicom nazivaju se „popovi glagoljaši". U 13 v. dopustio je papa Inocentije IV upotrebu slovjenskog jezika kod službe Božje u biskupijama senjskoj (1248 g.) i krčkoj (1251). I danas se glagolja u tim biskupijama, a ponegdje i u Dalmaciji.

Jezik glagoljaških liturgijskih knjiga je staroslovjenski hrvatske redakcije. U 17 i 18 v. uvodila se i tu ruska redakcija, kao i kod Srba. Ali ona nije prihvaćena, nego su glagoljaši sastavljali sebi misale i brevijare u narodnom jeziku, pisane latinicom. To su t. zv. *šćaveti.* Propaganda za vjeru u Rimu izdala je (u redakciji Dragutina Parčića) za hrvatske glagoljaše „Rimski misal slavenskim jezikom" (1893, 2 izd. 1905). To je današnja liturgijska knjiga glagoljaša. Njome je vraćen raniji staroslovj. jezik hrvatske redakcije i glagoljsko pismo. Najnovije izdanje latiničko priredio je J. Vajs (1925).

Glavne su razlike između hrvatskosrpske i ruske redakcije ove:

stslovj.:	hrvsrp. redakcija:	ruska redakcija:
ѧ (ę)	є: петь, светь, име, честь, юзикь	ѧ (= ja): пѧть (= pjat), свѧтъ (= svjat), имѧ (= imja); iza palatala а: часть, ꙗзыкъ
ъ, ь	ь ili а: ва, васкрьсеніе, дань, шадше, савршена	ъ, ь ili ъ = о, ь = є: во, воскресеніе, день, шедше, совершена
ѣ	ѣ (= e ili i): вѣра, дѣва, свѣть	ѣ (= je): вѣра (= vjera), дѣва (= djeva), свѣтъ (= svjet)
лъ (l̥), ръ (r̥)	ль (l̥), рь (r̥): пльть, крьсть, влькь, срьце, сльнце	ол ili ло, ер ili ре: плоть, крестъ, волкъ, серце, солнце
щ	щ (= ć — št, šć): свещеникь, гредоуща	щ (= šč): свѧщеникъ (= svjaščenik), грѧдоуща (= grjadušča).

b) Književni jezik srednjega vijeka

Hrvatskosrpska redakcija staroslovjenskoga jezika ušla je i u književnost srednjega vijeka kod Srba. U srednjem je vijeku crkva imala veliki utjecaj na državni i narodni život. Svećenici i kaluđeri bili su gotovo jedini pismeni ljudi i književnici, a manastiri jedine škole i književna središta. Razumljivo je onda da je crkveni jezik prenesen i u književnost. Srpska je crkva bila autonomna i čuvala je tradiciju staroslovjenskoga jezika srpske redakcije, pa je srpskoslovjenski bio i književni jezik srednjovjekovne srpske književnosti. Ona se produžila do 17 i 18 vijeka. Samo u spisima sasvim svjetovnoga sadržaja, u poslovnoj prozi, dolazi narodni jezik, ali i on je pod izvjesnim utjecajem crkvenoslovjenskoga jezika.

Kod Hrvata je staroslovjenski jezik hrvatske redakcije bio liturgijski jezik samo kod glagoljaša. I tu je poslije uveden narodni jezik. U onim pak hrvatskim krajevima i mjestima gdje je latinski liturgijski jezik prepisivale su se za potrebe fratara i nižega svećenstva crkvene knjige ćirilicom i latinicom, ali u *narodnom* jeziku. Tako je bogata i raznovrsna hrvatska srednjovjekovna književnost pisana u sva tri pisma (glagoljici, ćirilici i latinici), u hrvatskom, narodnom, jeziku (pretežno u čakavskom dijalektu). U narodnom su jeziku i spisi poslovne proze, i zabavna i pobožna djela (pripovijetke, biblijske legende, crkvene drame) pa i crkvena (lekcionari, evanđelistari, oficiji, psaltiri, crkvene pjesme). I ta književnost se produžila do u 17 i 18 vijek.

Staroslovjenskoga jezika prema tome nestaje iz književnosti kod Hrvata već u srednjem vijeku, kod Srba tek u 18 v. On ostaje samo u crkvi (liturgiji) kod Hrvata glagoljaša u hrvatskoj redakciji, kod Srba u ruskoj redakciji.

c) Pismo, jezik i izvori

Književni spomenici srpske redakcije pisani su crkvenom ćirilicom, a hrvatske redakcije hrvatskom (uglastom) glagoljicom. Glagoljica, ranije okrugla, dobila je kod Hrvata uglaste oblike; zato se uglasta glagoljica zove i *hrvatskom*. Prijelaz od okrugle k uglastoj nalazi se u Mihanovićevu i Grškovićevu odlomku i na Baščanskoj ploči. Primjer hrvatske glagoljice vidi na str. 46.

Bitne razlike između hrvatske i srpske redakcije staroslovjenskoga jezika nema, pa zato govorimo o hrvatskosrpskoj ili srpskohrvatskoj redakciji. Glavna je razlika što u ćirilskim srpskim spisima ima više staroslovj. osobina i riječi, u glagoljskim više narodnih (hrvatskih). U ćirilskim dolazi redovno štokavski dijalekt, u glagoljskim čakavski (tu je na pr. **ѣ** — *i*, ondje *e*; prema **жд** — *j*, ondje *žd*). U jednim i drugima je stslovj. **ѫ** (**ѭ**) = **оу** (**ю**), **ѧ** = **є**, **ѩ** = **ѥ** (u čak. **ꙗ**), **ꙑ** = **и**, **ъ** i **ь** = **ь** (**ъ**) ili **ѧ** i dr.

Hrvatsku redakciju staroslovjenskoga jezika nalazimo uglavnom u glagoljaškim liturgijskim djelima. Važnija su ova:

a) u *glagoljici*: misali (12 potpunih, najvažniji je misal kneza Novaka 1368 i misal vojvode Hrvoja[1]), brevijari (22 potpuna, najstariji vrbnički iz početka 14 v.) i psaltiri (Lopkovičev iz g. 1359) i dr. Na hrvatskoslovj. je i Baščanska ploča, najstariji hrvatski spomenik iz vremena oko 1100. U njoj se spominje Zvъnimirъ, kralъ hrъvatskъ, koji je darovao benediktincima ledinu na kojoj su sagradili crkvu sv. Lucije u Jurandvoru kraj Baške (na otoku Krku).

Srpsku redakciju stslovj. jezika nalazimo u gotovo čitavoj srednjovjekovnoj srpskoj književnosti. Od crkvenih djela važnija su:

b) u *ćirilici*: Miroslavljevo[2] evanđelje, najstariji srp. spomenik iz 12 v., Vukanovo[3] i Nikoljsko evanđelje[4]; apostolari; psaltiri (Mladenovićev i Crnojevićev, štampan 1495); crkvene pjesme i dr. Osim toga ima apokrifa (lažnih spisa, koji se nisu slagali s crkvenom naukom), čudesa, života svetaca (hagiografija); darovnica manastirima i crkvama; pripovijedaka i romana; manastirskih pravila (tipika); života srpskih vladara i arhiepiskopa, kronika, hronografa, ljetopisa i rodoslova.

III. TEKSTOVI

a) Crkveni

1. Iz „Miroslavljeva evanđelja": Jovan IV, 25–35

(Vidi isto evanđelje u stslovj. jeziku, str. 13)

Глагола емю жена: вѣмь ꙗко месиꙗ придеть глаголемы Христось; егда ть придеть, вьзвѣстить намь вса. 26. Глагола еи Ісоусь: азь есьмь глаголе с тобою. 27. І тогьда же придѫ оученици его, и чюждахю се ꙗко сь женою глаголаше, и никтоже не рече: чесо иштеши и что глаголеши сь женою? 28. Остави же водонось свои жена и іде вь градь, и глагола чловѣкомь: 29. придѣте и видите чловѣка иже рече ми вса елико сьтворихь, еда ть есть Христось? 30. Изидю же из града и гредѣахю к немоу. 31. Междю симь молѣхоу и

---

[1] Iz toga se vidi da su i hrvatski knezovi podupirali glagoljaše. Naročito se to tiče hrvatskih velikaša Zrinskih i Frankopana. Tako je Kločev glagoljaš, sve do potkraj 15 v., bio kućna relikvija krčkih Frankopana, a glagoljicom se u svakidašnjem životu služio i sigetski junak Nikola Šubić Zrinski.

[2] Miroslav je brat Stefana Nemanje, upravnik Huma. Za njega je to evanđelje prepisao neki Gligorije dijak.

[3] Sin Nemanjin; njemu u čast pisao neki starac Simeon.

[4] Nekada je pripadalo Nikolju, manastiru u Srbiji.

оучеици его глаголюште: равьви, ѣждь. 32. Онь же рече к нимь:
азь брашьно имамь ѣсти егоже вы не вѣсте. 33. Глаголахѹ же
оученици кь себѣ: еда кто принесе емю ѣсти? 34. Глагола имь
Исоусь: мое брашьно есть да створю волю пославьшаго ме и сьврьшю
дѣло его. 35. Не вы ли глаголете ѣко еште четыри мѣсеци сють,
и жетва придеть? Се глаголю вамь, вьзведѣте очи ваши и видите
нивы ѣко плавы сють кь жетвѣ ѫже.

2. Današnji crkvenoslovjenski jezik

(Ruskoslovjenska recenzija)

Iz evanđelja po Marku II, 13—20

(vidi isto evanđelje staroslovj., str. 11)

И изыде паки къ морю· и весь народъ идѧше къ немȣ, и оучаше
ихъ. 14. и мимогрѧдый видѣ Левїю Алфеова, сѣдѧща на мытницѣ,
и глагола емȣ· по мнѣ грѧди, и воставъ въ слѣдъ егѡ иде. 15. и бысть
возлежащȣ емоу въ домȣ егѡ, и мнози мытари и грѣшницы возлежахȣ
со Іисоусомь и со оученики егѡ· бѧхȣ бо мнози и по немъ идоша.
16. и книжницы и фарїсее видѣвше его ꙗдȣща сь мытари и грѣшники,
глаголахȣ оученикѡмъ егѡ· что ꙗкѡ съ мытари и грѣшники ꙗстъ
и пїетъ; 17. и слышавъ Іисоусъ, глагола имъ· не трѣбȣютъ здравїи
врача но болѧщїи. не прїидохъ призвати праведники но грѣшники
на покаѧнїе. 18. и бѧхȣ оученицы Іѡанновы и фарїсеистїи постѧщесѧ·
и прїидоша и глаголаша емȣ· почто оученицы Іѡанновы и фарїсейстїи
постѧтсѧ, а твои оученицы не постѧтсѧ; 19. и рече имъ Іисоусъ·
еда могȣтъ сынове брачнїи, дондеже женихъ съ ними есть, пости-
тисѧ; елико врѣмѧ сь собою имȣтъ жениха, не могȣтъ поститисѧ.
20. прїидȣтъ же днїе, егда ѿтиметсѧ ѿтъ нихъ женихъ и тогда
постѧтсѧ въ тыѧ дни.

Pazi: ѧ se čita *ja*, ѣ = *je*, щ = šč!

3. Iz glagoljskoga misala štampanoga 1483

Matej XX, 1—16. (O vinogradaru i njegovim poslenicima)

Ва оно време рече Исоусь оученикомь своимь притчоу сию· подобьно
есть цѣсарство небеское чловикоу оцоу челꙗди, иже изиде првое ютро
наемати дѣлатели ва виноградь свои. свещавь же с делатели по
пинезоу на дань посла ıє ва виноградь свои. и паки изашадь третоую
годиноу виде иние стоеще ване празни, идѣ рече· идите и ви ва
виноградь мои, и еже право боудеть, дамь вамь. ониже идоу. и пак
изшадь в шестоую и ва деветоую годиноу, и створи такое. вь единоу
же на десете годиноу исшадь обрете дроугие стоеще и рече имь· что
тоу стоите вась дань праздни; и реше емоу· ѣко никтоже нась не

наѣть. и рече имь· идите и ви ва виноградь мои, и еже боудеть
право, то примете. егда же вечерь биси, рече господинь винограда
приставникоу своемоу· призови дѣлатели и дамь имь маздоу начань
от послѣдниxъ даже до првихь. пришадше же иже вь единоу на
десете годиноу бѣхоу пришли, приѣше по пѣнезоу и пришадше први
и надеѣхоу се си веще прияти· приѣше и ти по пенезоу. приѣмше же
рптахоу на господина домоу глаголюще· ѣко си послѣдни единь часъ
створише, и равни е створиль еси намь понесшимь теготоу дьне и
варь. он же отвѣштавь рече кь единомоу ихъ· дроуже, не обѣждь
тебе· не по пенезоу ли свѣщаль еси са мною; вазми свое и иди,
хощоу же оубо истомоу послѣднемоу дати ѣко и тебѣ· или нѣсмь
волань в своих ми что хощоу створити; еда око твое лоукаво есть,
ѣко азь благь есмь; тако боудоуть послѣдни први, а први послѣдни·
мнози бо соуть звани, а мало оубо избраниxь.

4. Iz Levakovićeva glagoljskog misala od 1631 g.

Чтение книг царских

В они дни придоста дви жени блоудници к царoу Соломоноу,
стаста пред ним· егоже едина рече· молю, господине мој, аз и жена
сиѣ пребивахове вь домоу едином, и породих оу неј вь ложи· третиј
же дан, поколе аз породих, породи и сиѣ, и бѣхове в коуп, и никтоже
ни вь домоу с нама разве наю двию. оумре же син жени сие вь нощи,
спещи оубо оудави и. и воставши ва глоухе нощи мачание, взет сина
моего от пазоуи моее, раби твоее спеще и оумести вь лоне своем,
своего же сина мертваго положи на лони моем. егдаже востах заютра
дати млека синоу моемоу, ѣвит се мертав. его же прилежнее огледав
о светлом дневи, познах не соущи мој, егоже родих. отвеща же
дроуга жена· нест тако, ѣко поведаеши, на син твој мертав ıє, а мој
живет. она же противоу глаголаше· лажеши· син оубо мој живет,
а син твој ест мертав. и сим начином прѣхота се пред царем. тагда
цар рече· сиѣ глаголıет· син мој живет, а син твој мертав ест· а сиѣ
отвещавает· ни, на син твој мертав ест, мој же живет· рече оубо
цар· принесите ми меч. егда же принесоше меч пред царѣ· разделите,
рече, отроче живое на две чести, и дадите половноу чест еднoј, а по-
ловноую чест дроугoј. рече же жена, ıєже син жив бѣше, кь цароу
(пониже смете се оутроба ıє о синȣ своем)· молю, господине, дадите
еј отроче живое и не оубијте его. она же противоу глаголꙗше· ни мне
ни теби, на да разделит се. отвеща цар и рече· дадите сеј дитища
живаго, и да не оубиет се, сиꙗ бо ест мати его. слиша же вас израил
соуд, иже соуди цар, и оубоѣше се цара видеще премоудрост божию
соущоу вь нем на творение соуда.

5. Iz „Rimskog misala slavenskim jezikom“ (Rim 1893)

Ivan VIII (O dobrom pastiru i najamniku)

Ⰲⱏ ⱁⱀⱁ ⰲⱃⱑⰿⰵ: ⱃⰵⱍⰵ ⰺⱄⱆⱄⱏ ⱇⰰⱃⰺⱄⰵⱁⰿⱏ: ⰰⰸⱏ ⰵⱄⰿⱐ ⱂⰰⱄⱅⱏⰺⱃⱐ ⰴⱁⰱⱃⱏⰺ. ⰴⱁⰱⱃⱏⰺ ⱂⰰⱄⱅⱏⰺⱃⱐ ⱂⱁⰾⰰⰳⰰⰵⱅⱏ ⰴⱆⱎⱆ ⱄⰲⱁⱓ ⰸⰰ ⱁⰲⱐⱌⰵ ⱄⰲⱁⰵ. ⰰ ⱀⰰⰵⰿⱀⰺⰽⱏ, ⰺ ⰺⰶⰵ ⱀⱑⱄⱅⱏ ⱂⰰⱄⱅⱏⰺⱃⱐ, ⰵⰿⱆⰶⰵ ⱀⰵ ⱄⱆⱅⱏ ⱁⰲⱐⱌⰵ ⱄⰲⱁⰵ, ⰲⰺⰴⰺⱅⱏ ⰲⰾⱐⰽⰰ ⰳⱃⰵⰴⱆⱎⱅⰰ, ⰺ ⱁⱄⱅⰰⰲⰾⱑⰵⱅⱏ ⱁⰲⱐⱌⰵ, ⰺ ⰱⱑⰶⰺⱅⱏ: ⰺ ⰲⰾⱐⰽⱏ ⱃⰰⱄⱈⱏⱍⰰⰵⱅⱏ, ⰺ ⱃⰰⰸⰳⱁⱀⰵⱅⱏ ⱁⰲⱐⱌⰵ: ⱀⰰⰵⰿⱀⰺⰽⱏ ⰶⰵ ⰱⱑⰶⰺⱅⱏ, ⱑⰽⱁ ⱀⰰⰵⰿⱀⰺⰽⱏ ⰵⱄⱅⱏ, ⰺ ⱀⰵ ⱃⰰⰴⰺⱅⱏ ⱁ ⱁⰲⱐⱌⰰⱈⱏ. ⰰⰸⱏ ⰵⱄⰿⱐ ⱂⰰⱄⱅⱏⰺⱃⱐ ⰴⱁⰱⱃⱏⰺ: ⰺ ⰸⱀⰰⱓ ⱁⰲⱐⱌⰵ ⰿⱁⰵ, ⰺ ⰸⱀⰰⱓⱅⱏ ⰿⰵ ⰿⱁⰵ. ⱑⰽⱁⰶⰵ ⰸⱀⰰⰵⱅⱏ ⰿⰵ ⱁⱅⱐⱌⱏ, ⰺ ⰰⰸⱏ ⰸⱀⰰⱓ ⱁⱅⱐⱌⰰ: ⰺ ⰴⱆⱎⱆ ⰿⱁⱓ ⱂⱁⰾⰰⰳⰰⱓ ⰸⰰ ⱁⰲⱐⱌⰵ. ⰺ ⰺⱀⰺ ⱁⰲⱐⱌⰵ ⰺⰿⰰⰿⱏ, ⰵⰶⰵ ⱀⰵ ⱄⱆⱅⱏ ⰺⰸⱏ ⰴⰲⱁⱃⰰ ⱄⰵⰳⱁ: ⰺ ⱅⱑ ⰿⰺ ⱂⱁⰴⱁⰱⰰⰵⱅⱏ ⱂⱃⰺⰲⰵⱄⱅⰺ, ⰺ ⰳⰾⰰⱄⰰ ⰿⱁⰵⰳⱁ ⱆⱄⰾⱏⰺⱎⰵⱅⱏ, ⰺ ⰱⱆⰴⰵⱅⱏ ⰵⰴⰺⱀⱁ ⱄⱅⰰⰴⱁ, ⰺ ⰵⰴⰺⱀⱏ ⱂⰰⱄⱅⱏⰺⱃⱐ.

b) Književni spomenici srednjovjekovni

1. Iz „Života Stevana Nemanje“ od Sv. Save (XIII v.)

III.

Nemanja ostavlja vladu, savjetuje vlastelu i rastaje se s njima

Вьсѣхь же вас, ꙗко и свою дѣть вьспитѣхь, даже и до селѣ, и наоучихь вы, како дрьжати се правовѣрные вѣры. Мнози же иноплеменьници вьсташе на ме и обидоше ме ꙗко и пьчелы сьть, нь именемь господьнимь противлꙗхь се имь и одолѣхь имь. Тѣмь же и вы, чеда моꙗ вьзлюбленаꙗ, не забываите оученꙗ своего и правовѣрьнааго закона мьною оуставлѥнааго. Сиѥ бо дрьжеште имѣти хоштете Бога помоштьника себѣ и прѣсветоую госпождоу Богородицоу, и мою аште и грѣшьноу молитвоу. Мене же ныня отьпоустите, владыкоу своѥго, сь миромь, да видите очи мои сьпасениѥ, ѥже ѥсть оуготоваль прѣдь лицемь вьсѣхь свѣта вь отькрьвениѥ ѥзыкомь и вь славоу вамь, паствѣ моѥи. Виждоу бо, ꙗко вьсе соуеты чловѣчьско, ѥлико не прѣбоудеть по сьмрьти. Не прѣбоудеть богатьство ни сьнидеть слава, пришьдьши бо сьмрьть вьса си погоубить. Тѣмь вьсоуѥ метемь се. Поуть кратькь ѥсть, имьже течемь, дымь ѥсть житиѥ наше, пара, прьсть и прахь. Вь малѣ ꙗвлꙗѥть се, а вь скорѣ погыбаѥть. Тѣмь вь истиноу соуѥта вьсачьскаꙗ. Житиѥ бо се сѣнь и сьнь, ибо ни вь чьтоже мететь се вьсакь земльныи, ꙗкоже рѣше книгы: ѥгда и вьсь мирь приобрѣштемь, тогда и вь гробь вьселимь се, идѣже коупьно цариѥ и оубози. Тѣмь же, чеда моꙗ любимаꙗ, поустите ме скоро, да идоу видѣти оутѣхы исраилѥвы. И сими оувѣкты оувѣштавь ихь добрыи господинь и благыи пастырь, снимь же вьсѣмь много рыдаюштиимь и глаголюштиимь ѥмоу: не остави нась сирь, господи, тобою бо освештени быхомь, и тобою наоучени быхомь, и тобою просвѣтихомь се, пастырю добрыи, полагаѥи доушоу своѥ за овьце.

2. Iz „Života Stevana Nemanje“ od kralja Stevana Prvovjenčanog (XIII v.)

VII.

Nemanja vojuje s Grcima i osvaja im zemlje

Приложи же кь земли отьчьствиꙗ своѥго область нишевьскоую до коньца Липлꙗнь же и Моравоу и глаголѥмыи Врани, призрѣньскоу же область и Полога оба до коньца сь мегами своими. И прѣбывааше вь благодарении божии и вь молитвахь дьнь и ношть. Побѣди врагы своѥ, ꙗко Моиси Амалика, крьсть Христовь неослабьно прѣдь

очима носе, и тѣмь побѣдоу вьздвизаѥ на противьные варвары. Диоклитию же (приложи) и Далмацию, отьчство и рожденииѥ своѥ, истовоую дѣдиноу свою, насилѥноу бывьшоу оть рода грьчьскааго, и сьзидани гради оу нѥи оть роукь ихь, ꙗко проглаголѥть се грьчьскаꙗ область, имьже имена сии соуть: Дань градь, Сардоникии градь, Дривость, Росафь градь, рекомыи Скьдьрь, градь Свачь, градь Льцинь, градь славьныи Барь. Которь же остави, оутврьдивь и и вьзнесь дворь свои вь нѥмь, иже ѥ и до селѣ. Прочеѥ же граде испроврьже и раздроуши, и измѣни славоу ихь вь образь опоустѣниꙗ, грьчьскоѥ име истрѣбивь, да не именоуѥть се име ихь отьноудь вь области тои; а люди своѥ, иже вь нихь, неврѣдимо сьхрани слоужити владычьствоу ѥго сь страхомь сь оуреченыимь дѣломь оть светааго.

3. Iz „Varlaama i Joasafa“

Слово ѡ прению дȣши и тѣлоу

Човѣкь неки добра рода насадї виноградь свои, и ѡплотомь ѡградї, и ѡтиде вь домь ѡтца своего, и вь себе рече: кого постав'лю стражȣ виноградȣ моемȣ? Ꙗште кого постав'лю ѡть предстатель моихь, то ѡтрȣдеть трȣдь мои. На сице постав'лю на вратехь слѣп'ца и хром'ца, да аште кто ѡть врагь моихь ȣкрасти хоштеть, и слѣпац чȣеть, а хромаць видить. Ꙗште ли хоштет' кои ѡть сихь ȣкрасти, слѣпаць не видить; аште поидеть красти, вь пропасть вьпадеть, а хромаць ногȣ не имать. И посади мȣ, и рече слѣпаць хром'цȣ: ѡ брате, колико благоȣханїе благоȣхаеть вьнȣтьрь вїнограда! И ѡтвешта хромаць и рече: много благоȣхание вьнȣтрь, и неизречен'ное вькȣшание, понеже премȣдрь есть господинь нашь и посади нась, мене хром'ца а тебе слѣп'ца, понеже не можемо благихь тѣх' доити і насладити се. И рече слѣпац' хромцȣ: по что ми нѣси то прѣжде вьзвестиль, да бисмо се насладилї, аште и слѣпаць есьм' нь силань есьмь носити те. Нь вьзми кошь, и вьлези на плештї мое, да азь ношȣ те, тькмо ми пȣт' показȣи, да благаꙗ господина нашего ѡбидемо, и тȣ да ȣтаить се дѣло сїе ѡть него. Ꙗште тебе вьпросить, а тї р'ци: господине, ти вѣси ꙗко хромь есамь. Ꙗште ли же мене вьпросїить, аз' рекнемь: слѣпь есм'. И тако да премȣдримо господина нашего. И вьлезе хромаць на слѣп'ца и придоста виноградь господина своего.

4. Iz pripovijetke o Aleksandru Velikom

Ꙗлексен'дрь же кь врачоу своѥмоу Филипоу рече: можеши ли ме сьмрьти избавити, о Филипе? Филипь же кь нѥмоу сь плачемь рече: о вьсега свѣта цароу, Ꙗлексен'дре, идеже богь хоштеть, побѣждаѥть се ѥстьства чинь; да невьзмож'но ми ѥ помошти ти, понѥже прѣко-

долѣла ѥсть ѥдов'наа стоудень срьдца твоего топлотоу. нь сие помошти ти могоу, ꙗко да . г . дьни живь боудеши, дон'деже вса царствіа оурединши. се же Ꙗлексен'дрь слышавь, главою же помаꙗвь, и просльзивь се, рече: о соуѥт'наа славо чловѣчьскаа, како вь малѣ ꙗвлꙗѥши се, а вь скорѣ погибаѥши! добрѣ бо рече рекыи: нѣсть на земли радость, ѥиже не примешаѥть се жалость, ни іе на зем'ли слава непрѣлож'наа! о зем'лѥ и сльн'це и людіе и твари, плачите мене дьньсь, вь малѣ бо на свѣть ꙗвихь се, а вь скорѣ подь землю заидохь. о землѥ, моꙗ мати, како красниѥ чловѣкы оть зем'лѥ оупитав'ши, и напрасно ихь кь себѣ приѥм'лѥши! о неоустав'наа чловѣчьскаа чести, како кь мнѣ тихо посмѣꙗ се, и паки ме кь зем'ли отсилаѥши! о воѥ сил'ни и моштни и любиміи мои Макѥдоніане, аште вьзмож'но ви ѥсть сьмрьти отети ме дьньсь, да сь вама в'сегда боудоу, за мене дьньсь сьмрьтію бите се, похитити бо ме оть вась пришла ѥсть. се же слышав'ше Макѥдоніане, сь плачемь рекоше кь Ꙗлексен'дроу: Ꙗлексен'дре, сил'ныи господине, аште би вьзмож'но сьмрьти откоупити те дьньсь, животь нашь вьси дали бисмо за тебе, нь намь невьзмож'но ѥсть, богоу ѥдномоу вьз'мож'но. нь ты на земли добрѣ пожиль ѥси, и сьмрьть твоꙗ поч'тена ѥсть. бол'ша ѥсть нег'ли иномоу животь. походи оубо, Ꙗлексен'дре, походи, на оуготован'ноѥ тебѣ оть бога мѣсто, на зем'ли бо добрѣ царствоваль ѥси, и тамо раꙗ наслѣдити имаши.

Филипь же врачь Ꙗлексен'дровь мьскоу живоу рас'сѣкь, оу нои Ꙗлексен'дра посади сѣдети. и вса земльнаа царствіа и господст'ва и в'се к'незе по достоꙗнию оурединвь, Олим'біадоу же матерь свою и Роксан'доу царицоу за роуке поѥмь, Потоломеа же и Филона себѣ призвавь, рече: любимаа моꙗ и слад'каа присноꙗ братіѥ, Потоломею и Филоне, женоу мою и матерь вамь дьньсь прѣдавамь, ꙗко да мою поминающе иже кь вамь срьдьчьноу лоубовь, и нихь почтено сьмрьти дохраните и македониска царствиіа добре оуредите. тело же мое оу Ꙗлександри оукопаите; мене же паки оузрети имате тогда, егда мрьтви оть гробовь вьстаноуть. вѣдомо да есть вамь, ꙗко на последьникь летомь Перьшане Макѥдоніани обладати имоуть, ꙗкоже и міи Перьсидомь обладамо дьньсь. и се рекь Ꙗлександрь, Роксандоу за роукоу приемь, сладько сию облобизаше, глаголе: Дариева дьшти и моꙗ мила доуше и срьдце и свете очию моею, вьсего света царице, Роксандо! вѣси ли, оть нелиже честь моꙗ прииле те ме кь тебе, колико извештание срьдца моего и лоуб'ве кь тебе оуказахь, ꙗкоже ниединь моужь кь своеи жени; такожде и тіи кь мнѣ лоубовь и чьсть верьно сьблоуде ꙗкоже ниедина жена кь своемоу моужоу такожде. да вѣдомо да есть тебѣ, ꙗко дьньсь лоубовь наша растрьгноути се имать, отхождоу оубо вь поуть невратими и вь мѣсто оуготован'ное мнѣ по дѣломь. ти же ми, Роксандо, остани сь богомь, моꙗ мила лоубьви.

и се рекь Ꙗлександрь, облобизавь ю, отпоусти. и тако властеле на целовь призвавь, и сь вьсеми по редоу исцеливавь се, сь плачемь кь нимь рече: о лоубими мои и мили Македоници витези, и прочи ꙗзици, Ꙗлександра дроугога кь томоу не имате. и сие рекь, рече: приведите ми великаго Доучипала моего. и приведоше прѣдь нимь Доучипала. Доучипаль же Ꙗлексен'дра видѣвь оумираюшта и много-жел'но повишта, и много порьзавь ногама зем'лю копаѥ, Ꙗлексен'дровь облобизаше од'рь. Ꙗлексен'дрь же похвативь его за гривоу, рече: о мили мои коню Доучипале, не кь томоу дроугыи Ꙗлексен'дрь вьсѣсти на те имать. и тоу Ериѳеоуша оного видѣвь, кь немоу рече: о любимыи мои Ериѳеоушоу, не вѣси ли, колика благаа сьтворихь тебѣ? По что зло за добро вьз'даль ми ѥси, по что отров'нога ѥда напоиль ме еси? нь проклеть да ѥсть господарь, кои храни господскога оубіицоу и блоудника господске коукіѥ; проклеть да ѥсть, к'то хранить градоиздавчию. нь зла оубіи, да се зло прѣкрати. и тоу Доучипаль скочи, Ериѳеоуша оного за врать похвативь, и на землю притиште, и ногами своими до сьмрьти оубии. Ꙗлексен'дрь же сиѥ видѣвь, рече: попи, брате Ериѳеоушоу, чашоу, юже ми послоужиль ѥси. Потоломеи же п'сомь рас'сешти ѥго повеле.

Ꙗлексен'дрь же на властеле своѥ позрѣвь, и главою помаꙗвь и жел'но проплакавь, рече: о любими мои свега свѣта цариѥ, и вьси витези и прочи кон'ници, како в'соу вьселѥн'ноу прѣѥхь и до раꙗ доидохь, идѣже Ꙗдамь прѣдѣдь нашь жиль бѣше. и в'се крае земле видехомь, и висиноу небесноу оузнахомь и гльбиноу мора разоумехомь, нь оубежати не могохомь горькога напраснаго сьмрьтнаго срьпа. ви же зрите ме оумираюшта, помошти ми хоштете, нь не можете. нь похождоу оубо, похождоу, идеже соуть вьси оумрьши о҃ ѧ века, ви же останете ми з'богомь, мене до сьмрьти поменоуюште; видети бо се имамо тамо ѥгда мрьтви оть гробовь вьстаноуть на соудишти страшномь.

И се рекь, силнии царь Ꙗлександрь, и оумрѣ вь земли нарицаеме Герсемѣ, вь странѣ халдѣисцѣи, близоу Єгупта. вь земли Мѣгюрѣціи сирсціи, на рѣци Нилѣ, на мѣсте, идѣже Іосифь прѣкрасніи .з. житниць Фараоноу цароу сьтвориль бѣше. и толико плачь и жалость сьтвори се тоу, никтоже нигдѣ не слыша елико тоу. и тако вьзеше тело, сь чьстію вь Ꙗлександрїю донесоше. Плака же мати Олимбіада царица, и Роксанда жена его, нарицахоу царіе и кнезы и вси ѥзиции: „жены и дѣти плачите сь мною“! Роксанда крьзно до земліє раздра, и косе до земліє распоусти, сь плачемь кь Ꙗлександроу ꙗко живоу говораше: о Ꙗлександре, всего света цароу, силніи господинѣ, да крьв'никь ли мене бѣше, поніеже вь чоуж'дихь остави ме земліꙗхь!? самь ꙗко сльн'це сь сльн'цемь заиде, нь о зем'лиѥ и сльн'це и гори и хльми и море и краснаа дрѣва плодовитаа, плачите сь мною дьньсь, источите источ'никь сльз'ныи оть очию моѥю, и ѥзеро напльните,

гороу напльните пелиновоу, оноу гороу ѥдовитоу м'нѣ! и се рек'ши, на дворь в'сѣмь излести повеле, сама же конь Ꙗлексен'дра сѣдши, ꙗко жива облобизаше, и к ніемоу глаголаше; Ꙗлексен'дре, макіедоніискыи цароу, макіедон'ско сльн'це! аште ми ѥ дьньсь оумрети, тебе разлоучити се не имамь, моѥ мило сльн'це. се рек'ши, парамахерь Ꙗлексен'дровь вьзьм'ши и на нь налег'ши врьхь Ꙗлексен'дра оубоде се.

Потоломеи же и Филонь стльпь великь сьз'даше и высокь срѣде Ꙗлексен'дрьскаго града, и на ніемь оу златѣ ков'чезѣ тѣло Ꙗлексен'дра цара и Роксан'де положише, идеже и до дьньсь тоу стоѥть. вел'моужіе ѥго и царіѥ в'сакь отиде вь своюзем'лю, Ꙗлексен'дріа же Потоломею господствовати прилоучи се. по сьмрьти же Ꙗлексен'дрове на четири ста царствіа раздѣлише се и зем'лѣ. и никомоу, о човече, сы свѣть не боуди оу вѣкь, да блюди се да не замѣнишь за покои троудь.

Сьвршителю Богоу нашемоу слава вь вѣкы вѣкомь, аминь.

5. Iz pripovijetke o trojanskom ratu

(glagoljicom pisano)

По том' Троилоуш' крал' роди сина, именем' Приѣмоуша крала и Приѣмоуш' крал' имѣше госпою свою, именем' Ѣкоупоу. и бѣ теготна и воу с'нѣ роди глав'ню и взиде на небо и поусти се опет' к мороу, и от' не падоше искре на Троꙗ и погорѣ до фоундомен'та. избоудив'ши се госпоѣ Ѣкоупа и повѣда то моужоу своемоу Приѣмоушоу кралю, а Приѣмоуш' крал' мишлаше в' ср'ци своем', и в' ютрѣ повѣда всѣм' мештром' троискѣм' и пророком' и властелем' и нижнѣм' людем', да моу повѣде что хоще бити сан' он'? и прорекоше мештри рекоуще· хоще се син' тебѣ родити, с кога хоще погиноути Троѣ до фоудомента и не остане камен на камѣнѣ. и приде Приѣмоуш' к своеи госпои и рече· госпоѣ, када се роди син' от тебѣ, не храни га, на рци га оубити. и рече госпоѣ Ѣкоупа· рада оучиню, ко е твоѣ заповѣд'. и гда се роди син', бѣ вѣлѣ лѣп, и оумисливши мати, и пови га в' брачин' и ш' ним' много злата, и рече едномоу юнакоу[1]· вазми ово дѣте и неси е далеко от Трое и вр'зи е в краи поути. и тако оучини.

И он'дѣ га наиде .а. пастир', комоу пастироу тоу нощ жена сина родила бѣше, и пр'несе га к неи и рече еи· жено, храни тако тога, како овога, и веселаше се о нем' и издѣ моу име Париж', за-ч' растѣше како и париж' искроужик' шню· а ки син' бѣше влащи, та растѣше како всако дѣте. и гдѣ бѣ син'ма .з. лѣт', идѣхота на поле с Парижем' от'цем' своим' и хоѣхота околоу добит'ка, и свaѣше Париж' .в. воли, и ки ню преможаше, томоу свиѣше от цвѣт'ѣ короуноу и положаше на роге, а хоуишѣмоу кладѣше короуноу от сламе.

[1] mladić, юнъ mlad

Rječnik

А

абие (абьѥ) odmah
азъ ja
алъдии f. lađa
аште ako

Б

благооухати, -оухаю, -оухаѥши, stsl.
благо-ѫхати prijatno mirisati
благооуханиѥ n. miomiris
блюдъ m. zdjela
блюсти, блюдѫ, -деши čuvati
блѫдьно bludno
бо jer
брачинь m. haljina od svile; baršun
брашьно n. hrana uopće
боукарь m. književnik

В

ва i въ u
ване i вънѣ vani
варъ m. vrućina, žega
вась vidi вьсь
видѣти, виждѫ, видиши vidjeti
владаниѥ n. država, vlastelinstvo, imanje (ispor. ladanje)
владыка m. gospodar, vladalac, upravnik, vladika
владычьство n. vlast
влашть, а, е vlastit
влъкъ m. vuk
влъшвлениѥ n. vračanje, čarobnjaštvo
водоносъ m. sud za vodu
вой m. vojnik
врагъ m. neprijatelj
врачеваниѥ n. vráčānje
врачь m. liječnik, vidar
въвести, -ведѫ, -ведеши uvesti
възвести, -ведѫ, -ведеши podići
възвѣстити, -вѣштѫ, -стиши izvijestiti
въздати, -дамь, -даси vratiti
въздрастъ m. uzrast, odraslost
възлежати, -лежѫ, -лежиши ležati za stolom
възлѣсти, -лѣзѫ, -лѣзеши uzjahati
възоупити, -оупиѭ, -оупиѥши i възъпити,
възпити viknuti, zavikati
възъвати, -зовѫ, -зовеши pozvati
възѧти, възьмѫ, възьмеши uzeti, čak. *vazeti*
въпиꙗти, въпиѭ, въпиѥши vikati
въпросити, въпрошѫ, -просиши zapitati
въспитѣти, въспитѣѭ, въспитѣѥши othraniti, odgojiti (isp. vaspitati)
въсоуѥ (вьсоуе) uzalud (od въ i соуй prid. zaludnji, vidi соуѥта)
въторицеѭ po drugi put
вьсегда svagda, uvijek
вьселеньна f. zemlja odasvud nastanjena, vasiljena
вьсь, вьсꙗ (вьсѣ), вьсе sav, vȁs
вѣдомъ, а, о poznat
вѣдѣти, вѣмъ, вѣси znati, razumjeti
вѣвѣ je prez. dvojine od вѣдѣти
вѣлѣ vrlo, mnogo

Г

главьнꙗ f. glávnja, debelo drvo
глаголати, -голѭ, -голѥши govoriti
глѫбина f. dubina
година f. čas, sat; vrijeme
градопредавчиꙗ m. izdajica grada (države)
грѧсти, грѧдѫ, грѧдеши ići; мимогрѧсти proći (mimo, kraj)
гыбати, гыблѭ, гыблѥши pogibati

Д

даже до sve do
далече daleko
дитиць (čak.) m. dječak
длъготрьпѣниѥ n. strpljivost
доньдеже dokle
добытъкъ m. blago
достоꙗниѥ n. baština; dostojanstvo
дъшти (gen. дъштере) f. kći
дѣти, деждѫ, деждеши i дѣѭ, дѣѥши (u st-dubrov. „dim" = velim) djeti (djesti), staviti; reći, kazati
дѣꙗти, дѣѭ, дѣѥши (slov. dejal sem = rekao sam) vidi дѣти; силы дѣꙗтъ сѧ о немь čudesa on tvori
дѣть f. (zbirna imenica) djeca

Є vidi Ѥ

Ж

же (uz zamjenice i priloge se ne prevodi) samostalno: i, a, te
женихъ m. ženik, mladoženja

З

забывати, -бываѭ, -ѥши zaboravljati
забыти, -бѫдѫ, -бѫдеши zaboraviti
завѧзати, -заѭ, -заѥши svezati, zavezati
задѣти, задеждѫ, -деждеши ili задѣѭ, задѣѥши zadjesti, natezati
зане jer, da bi
звѣздочьтениѥ n. čitanje (gatanje) iz zvijezda (astrologija)
землемѣрениѥ n. mjerenje zemlje (geodezija), geometrija
земльный zemljan, zemaljski; zemnik
златица f. zlatan novac, zlatnik

И

идѣже gdje, jer
иждеконьнъ, а, о iskonski, odiskona
иждити v. издити
иже, ꙗже, ѥже koji, on
избывати, -аѭ, -аѥши preostati, obilovati
издити, -дивѫ, -дивеши upotrebiti, potrošiti
излѣсти, -лѣзѫ, -лѣзеши izići, izljesti
имѣниѥ n. imanje
имѣти, имѣѭ, -ѥши ili имамь, имаши imati
инъ, а, о drugi, neki
истиньнъ, а, о istinit, pravedan
истовъ, а, о pravi, istinit
источьникъ m. vrelo, izvor, vrutak

К

класти, кладѫ, кладеши staviti
клѣть f. soba, ćelija
клѧти, кльнѫ, кльнеши kleti (prez. kunem)
конь m. početak, starina; prijedl. kod
короуна f. kruna (lat. corona)
коснѫти сѧ, -нѫ, -неши dotaći se, dodirnuti
крѣпъкъ, а, о krepak, jak, silan
кръштеньѥ (-ниѥ) n. krštenje
коупьно zajedno, skupa
коуциꙗ f. koljivo, kuhana pšenica s medom
кънигъчий m. pisar
къто i кто ko (tko)
кый, каꙗ, коѥ koji
кѫдѣ kuda, отъ кѫдѣ otkuda

Л

ладии f. lađa, vidi алъдии
Левгий m. Levi
ли li; ili; ako
лишити, лишѫ, лишиши lišiti, ostaviti
ложе n. ležaje, log
лоно n. krilo, naručje
лъгати (i лагати), лъжѫ, лъжеши lagati

М

мазда i мьзда plata
маломошть m. siromah
малѣ, въ малѣ umalo, nedavno
междоу među
мечь m. mač
минѫти, минѫ, минеши minuti, proći
миръ m. mir, svijet (isp. sve-*mir*)
миса f. zdjela, krug
млъчаниѥ n. muk, tišina, mučanje
многашди mnogo puta, često
мытарь m. poreznik, carinik
мытьница f. mitnica, carinarnica
мьнїй (gen. мьнїша) kompar. manji
мьнѣти, мьнѭ, мьниши misliti
мьска f. maska, mazga, mula

Н

на vidi нъ
навадити, -važдѫ, -вадиши navesti, podgovoriti
надеꙗти се (надѣꙗти сѧ), -ѭ, -ѥши nadati se, pouzdati se, povjerovati
наплънꙗти, -нꙗѭ, -нꙗѥши napunjati, ispunjavati
напрасьно iznenada, naprasno
нарицати, -цаѭ, -ѥши zvati, нарицаемъ nazvan
насилити, лѭ, -лиши nasiljem držati
начьнъ i начань počevši, vidi:
начѧти, начьнѫ, начьнеши početi
наѥмати, -ѥмлѭ, -ѥмлѥши naimati
наꙗти i наѣти (čak.) najmiti, v. ꙗти
невратимъ, а, о nepovratan
невредимъ, а, о neoštećen
невъзможьно nemogućno
нежели nego
ѩлиже, отъ ѩлиже otkada

нєнавидѣти, -виждѫ, -видиши mrziti na koga
нєпрѣложьнъ, а, о nepromjenit
нєѹставьнъ, а, о nepostojan
нива f. polje, oranica
никто i никъто-жє niko
ништь, а, є siromašan, nevoljan
нравъ m. običaj, način življenja
нъ (но, на) ali, no
нынѣ (нынꙗ) sada
нѣстъ = нє ѥстъ nije
нѫ nego, no
нѫдити, нѫждѫ, нѫдиши siliti, н. сѧ biti prisiljen

O

обачє barem, pri svemu tome
обидѣти, -ждѫ, -диши uvrijediti, oštetiti
обити, -идѫ, -идєши opkoliti
область f. vlast, oblast
облобизати, -заѭ, -ѥши cjelivati, izljubiti
образъ m. lik, oblik, slika, način
обрѣсти, обрѧщѫ, обрѧщєши naći, pribaviti
овогда-овогда sad-sad, čas-čas
одрь m. krevet, odar
окаꙗнъ, а, о jadan
отрокъ m. dijete; rob
отрочѧ (-ѧтє) n. dijete, dojenče
отъврѣсти, -врьзѫ, -врьзєши otvoriti
отъвѣтъ m. odgovor
отъвѣштати, -штаѭ, -штаѥши odgovoriti
отъсылати, -сылаѭ, -сылаѥши odašiljati, otposlati, slati
отъходити, -хождѫ, -ходиши otići
отьноудь uopće, više
отѧти, отьмѫ, отьмєши oteti

П

пакы opet, još jedanput
парамахєрь m. mač
парижь m. arapski konj
пєнєзь vidi пинєзь
пєчальнъ, а, о žalostan, tužan
пинєзь (stsl. пѣнѧзь) m. sitan novac (groš)
писати, пишѫ, пишєши pisati (upravo: šarati, crtati; isp. pisanica = šareno jaje)
писмѧ, писмєнє n. pismo, slovo
плавъ, а, о bjeličast (za njive: žute)
плѧсати, плѧшѫ, плѧшєши plesati, igrati
повєлѣниѥ n. zapovijed
повєлѣти, -лѭ, -лиши zapovjediti
повиштати, -штѫ, -штиши zar'zati
повѣдати, -даѭ, -даѥши pripovijedati

погрѣсти = погрєти, -грєбѫ, -грєбєши pokopati, pogrepsti
подобати, -баѭ, -баѥши pristojati se
подобьнъ, а, о sličan, dostojan
позрѣти, -зьрѭ, зьриши pogledati, gledati
по колє pošto
помаꙗти, -маѭ, -маѥши namagnuti
помиловати, -лоуѭ, -лоуѥши pomilovati, smilovati se
понєжє i понижє jer
послѣждє poslije
пострадати сѧ, -ꙗѭ, -ꙗѥши popravljati se, usavršavati se
потворити, -творѭ, -твориши mijenjati, načiniti prema nečemu
похытити, -хыштѫ, -хытиши uhititi, uhvatiti
почьто pošto, zašto
поꙗти (поѥти i поꙗти), поимѫ, поимєши uzeti, v. ꙗти
праздьнъ, а, о prazan, besposlen
прилєжьно marljivo, pomno
приложити, -ложѫ, -ложиши dodati, povratiti
приобрѣсти, -обрѧштѫ, -штєши steći
присьнъ, а, о pravi
прити, придѫ, придєши prići, doći
притъча f., čak. *pritač*, priča, poređenje
приꙗти (приѥти i приѣти), -имѫ, -имєши primiti, prihvatiti, v. ꙗти
прозрѣти, -зьрѭ, -зьриши progledati
прослъзити, -жѫ, -зиши prosuziti
прочий ostālī, и прочаꙗ itd.
пръстъ m. prah, zemlja
прѣбыти, -бѫдѫ, -дєши ostati; baviti se
прѣдъстатєль m. zastupnik
прѣждє prije (pređe), ranije
прѣимьникъ m. nasljednik
прѣложити, -ложѫ, -жиши premjestiti, prevesti
прѣодолѣти, -лѭ, -лиши prevladati, preodoljeti
прѣти сѧ i пьрѣти сѧ, пьрѭ, пьриши i пьрѫ, пьрєши prepirati se
прѣтити, прѣштѫ, прѣтиши prijetiti
прѣꙗти (прѣѥти) -имѫ, -имєши preuzeti
пѫть m. put

Р

радити, -ждѫ, -диши brinuti se
развѣ (развє) osim, razma
разлѫчити, -чѫ, -чиши rastaviti, razlučiti
размѣсити, -мѣшѫ, -сиши pomiješati
разъсѣшти i рас'сєшти, -сѣкѫ, -сѣчєши rasjeći

расточити, -чѫ, -чиши rasuti, potrošiti
рєшти, рєкѫ, рєчєши reći
родити v. радити
рождьство i розьство n. rođenje
рожьць m. (demin. od рогъ) roščić
рънтати, рънштѫ, -штєши mrmljati, gunđati
рыдати, рыдаѭ, -ѥши gorko plakati
рѣза f. zarez, rez
рѧдъ m. red

С

сакєларь (саћєларь) m. blagajnik
свєть vidi свѣтъ
свєштати v. съвѣштати
свѣтъ m. svjetlost
сє ovo, to; и сє i gle
сєлѣ (сєли) sada, отъ сєли otsad, до сєлѣ dosad
сиръ, а, о sirotan (isp. *sir*-ota, *sir*-ak)
сицє tako
сиꙗ, сиѥ vidi сь
скоро, въ скорѣ uskoro, ubrzo
слово, -єсє n. riječ, razum
слоухъ m. glas
слъза f. suza
сльн'цє n. sunce
слѣдъ slijed, въ слѣдъ ити ići za kim
стлъпотворєниѥ n. zidanje kule (babilonske)
стлъпъ m. stup, kula
строити, строѭ, -иши uređivati
соуѥта f. taština, sujeta
соуѥтьнъ, а, о tašt, sujetan
съблюсти, -блюдѫ, -дєши sačuvati
съвѣштати, -штаѭ, -штаѥши govoriti; с. сѧ pogoditi se, ugovoriti
съвѧзати, съвѧжѫ, -жєши svezati
съдє (сдѣ, здѣ) ovdje
съдравъ i здравъ, а, о zdrav
съзьдати, съзиждѫ, -ждєши sazdati, sagraditi, učiniti
съказатєль m. tumač
сънити, -идѫ, -идєши, -идєтъ sići, zajedno ići
сънъ m. san
сънь мишть n. zborište, zbornica
съпати, съплѭ, сьпиши spavati
сътъ m. sât, sâće
сь, си (сиꙗ), сє (сиѥ) ovaj; čak. *saj*, *sa*
сѣнъ m. sjena
сѧ (povr. zamj.) se
сѫштє (соуштє) glag. prilog od быти = budući

Т

такождє također
тацѣмъ (dat. mn.) od такь takav

творити, -рѭ, -риши raditi, činiti
тєгота f. teškoća, tegoba
тєготьна trudna, bremenita
трєпєза i трьпєза sto, trpeza
тъ, та, то taj
тъгда, тогда i тагда tada
тъждє = тъ + ждє taj
тъкмо, токмо i такмо samo, nego

Оу

оубо jer, zaista; dakle
оувѣдѣти, оувѣмь, оувѣси saznati, naučiti
оувѣтъ m. utjeha, riječ, pogodba, pouka
оувѣштати, -аю, -аѥши utješiti, ublažiti
оуготовати, -ваѭ, -ваѥши pripraviti, prirediti
оудобъ, komp. оудобѣє lak, lakše
оужє (ѫжє) već, još
оузрѣти, -зьрѫ, зьрєши ugledati, opaziti
оумлъчати, -чѫ, -чиши zašutjeti, umučati
оупитати, -таѭ, -таѥши othraniti
оуслышати, -шѫ, -шиши čuti, primiti molbu
оусрьдиє n. usrdnost, dobrota
оустроити, -оѭ, -оиши urediti, pripraviti
оустроѥниѥ n. uređenje
оусѣкнѫти, -нѫ, -нєши posjeći, otsjeći

Х

хльмъ m. humak, brežuljak
ходити, хождѫ, ходиши hoditi, ići
хоѣхота, čak. za хождаахота, imperf. od ходити
хотѣти, хоштѫ, хоштєши, 3 l. mn. хотѧтъ htjeti
хранити, -нѭ, -ниши čuvati
хоудъ siromašan, malen; od toga je
хоуйшѣмоу (čak. kompar.) slabijemu
хызина (хыжина) f. kuća, soba
хытрость f. lukavost

Ѡ vidi О

Ц

црьноризьць m. kaluđer, od црънъ i риза odijelo

Ч

чарованиѥ n. čaranje
чєсомоу čemu
чинъ m. čin
число n. broj
числєнитъ, а, о brojan

чисмѧ, -ене n. broj
чисти, чьтѫ, чьтеши čitati (upravo: brojiti)
чръта f. crta
чрѣво n. utroba
чоудити сѧ, чоуждѫ, чоудиши čuditi se
чьсть f. čast, чьстьнъ častan
чьто i что što, по чьто zašto
чѧсть f. dio (čestica); udes, sudbina

Ш

шьдъ (шадь) i шьлъ (шаль) su participi od ·ити

Ѣ vidi Ꙗ

Ꙗ

ꙗко, ꙗкоже ako, da; kao što
ꙗсти (ѣсти), ꙗмь, ꙗси jesti

Ѥ

ѥгда, ѥгдаже kad
ѥда (еда) da li, zar
ѥдинъ, а, о jedan
ѥдиноѭ jednom
ѥдовьнъ, а, о otrovan
ѥдь m. otrov, jed
ѥзыци vidi ѩзыкъ
ѥликъ, ѥлико kolik, koliko
ѥльма koliko, не ѥльма ли ѥсмь nisam li
ѥстьство n. bivstvo, biće, priroda
ѥште (еште) još

Ю

юже (ѫже) već
юнъ, -а, -о mlad, юнѣй mlađi

Ѫ

ѫже vidi оуже

Ѩ

ѩзыкъ m. jezik, govor; narod (mn.)
ѩти, имѫ, имеши uzeti; ѩти вѣрѫ (вѣры) vjerovati

[illegible]

[illegible]